

„ТУРСКАТА ОПАСНОСТ“ – СПАСЕНИЕ ИЛИ ЗАПЛАХА?

(Трактатът на Еразъм Ротердамски

Consultatio de bello Turcis inferendo)

АЛЕКСАНДЪР НИКОЛОВ

Alexander Nikolov. THE TURKISH DANGER: SALVATION OR THREAT? (THE TREATISE OF ERASMUS OF ROTTERDAM CONSULTATIO DE BELLO TURCIS INFERENDO)

The article deals with the ideas and opinions of Erasmus of Rotterdam concerning the *Turkengefahr* issue, which are the essence of his treatise *De Bello Turcis inferendo* (1530 AD). This treatise was written in very complicated circumstances, when the Ottoman army penetrated deep in the territory of Austria and put under direct threat the imperial city of Vienna. Erasmus is using the genre of *enarratio* to describe the political situation in Europe and to share his views on the most actual topic – the Ottoman advance in Central Europe. He is demonstrating his moderate point of view, which most important aspects are the just war, and the effort to baptize the “infidels” instead of eradicating them from the earth. In this opinion he differs both from Luther and his followers, who accept the Turkish threat as a divine punishment and from the followers of the military option, who are keen supporters of the war against the Ottomans. The article is followed from a full translation of the Latin text, supplied by explanatory notes.

Османската експанзия от средата на XIV в. насетне става една от централните теми в европейската литература. Особено многобройни са писанията, посветени на този проблем през XV и XVI в., когато в ръцете на новите ислямски завоеватели попада и Константинопол, а османската тържAVA заема традиционното място на източна империя в очите на европейците. Интересът към тази проблематика е характерен и за най-крайните европейски региони, които не са пряко заплашени от османско нашествие, но изпитват тревогата, позната в немската традиция с термина *Turkengefahr* (Турска заплаха). Още от средата на XV в. обемът на писанията от жанра *Turcica* нараства стремително и из цяла Европа, като се пише както на латински, така и на народен език. За разпространението на тази литература през втората половина на XV и особено през XVI в. немалко спомага и развитието на печатното дело¹.

Наред с актуалните политически коментари по повод на новата заплаха, се появяват и есхатологически тълкувания, които приписват на османските турци роля, свързана с Деня на Страшния съд, който ще бъде предшестван от нашествието на народите на Гог и Магог в познатите на европейците предели. Османците вече са изместили средновековните сарацини от центъра на полезрението на европейската общественост². В първата половина на XVI в. Османската империя е овладяла голяма част от някогашните земи на Арабския халифат и неговите приемници и е стъпила дълбоко в Европа. Нейните граници опират до пределите на Свещената Римско-Германска империя, застрашени са Италия и Рим, обсаждана е Виена.

Именно в такава обстановка големият нидерландски и германски хуманист Еразъм Ротердамски (1466–1536) създава своята творба *Consultatio de bello Turcis inferendo* („Разсъждение за войната, която трябва да започнем с турците“) от 1530 г.³ Тя е адресирана до приятеля на Еразъм – Йоханес Ринк, но има, разбира се, публичен характер и насоченост⁴. Възможно е самият Ринк да е участвал в Аугсбургския райхстаг (лятото на 1530 г.), който разглежда въпроса с „Турската опасност“. Настоящият превод и коментар се базира изключително на критическото издание, изготвено от проф. Р. Шуперих от Мюнстерския университет. Наличието на подробен анализ и коментар в това издание ни позволява тук да изложим накратко само най-важните обстоятелства около създаването на това съчинение на Еразъм⁵.

Темата е представена чрез *Enarratio in Psalmum XXVIII* („Преразказване по псалм 28“), но това не е експлицитно обяснено в заглавието на творбата, което акцентира главно върху размислите относно евентуална обща и мащабна война срещу турците (*De bello Turcico anno 1530*, „За Турската война, 1530 г.“ е заглавието, с което тя става популярна първоначално). От друга страна, самият Еразъм в писмо до приятеля си Хектор Бьоце споменава, че разполага тази своя творба в *Ordo quintus, pertinentium ad pietatem* („Пети разред, който се отнася до благочестието“) заедно с други парафрази, коментари и речи върху псалми в рамките на *Index omnium lucubrationum* („Показалец на всички нощни писания“). Това показва, че и алегоричната, и морализаторската страна на произведението са извънредно важни за автора⁶.

Самият псалм 28 е кратка песен, която се обръща към вятъра, трактуван като „Глас Господен“. Псалмистът се моли и възхвалява силата на вятъра, т. е. на Бога, който привежда хората в движение. От своя страна, Еразъм прехвърля мощта на вятъра върху мощта на турците. *Енарацията* обаче не е само благочестива форма на един политически трактат, а по-скоро една актуална тема е подбрана, за да прокара религиозните и моралните убеждения и внушения на Еразъм за нуждата от тотална *correctio vitae*⁷.

В периода, който предшества написването на тази творба, османската експанзия в Европа е във възходяща фаза. През 1526 г. при Мохач унгарският крал Лайош II Ягело (1516–1526) е убит, а армията му е разбита, с което вековното предимство на католическия свят срещу Изтока е разгромено. Никой не може да спре османците, които създават върху го-

ляма част от Централна Унгария вилаета Буда, поставят под свой сюзеренитет Трансилвания и Парциум и подкрепят партията на Янош Запой, който оспорва правата на Фердинанд фон Хабсбург, брат на овдовялата унгарска кралица Мария, върху унгарския престол.

Шпайерският райхстаг от 15 март – 24 април 1529 г. оставя без внимание възможността за помощ на Фердинанд срещу съюза между Сюлейман Великолепни и Запой. Между 20 септември и 16 октомври 1529 г. османците обсаждат Виена и опустошават цяла Долна Австрия, с което за първи път са сериозно засегнати територии на Свещената империя. Тези напрегнати събития заставят Еразъм да изкаже и своето мнение по ставащия все по-актуален въпрос за „Турската заплаха“ в земите на Свещената империя, и то в момент, в който конфликтът между привържениците на Мартин Лутер и неговите противници е набрал скорост, която вече не може да бъде овладяна⁸.

Откъде Еразъм черпи сведенията си за „Турската опасност“ и за самите турци, които умело вплита в своите морализаторски схеми? Според дисертацията на Еренфрид Херман *Türke und Osmanenreich in der Vorstellung der Zeitgenossen Luthers* („Турчинът и Османската империя в представите на съвременниците на Лутер“) основен извор е съчинението на венецианския хуманист Джовани Батиста Еняцио (Чипели) *De origine Turcarum* („За произхода на турците“). Впоследствие Р. Шуперих отхвърля тази възможност поради факта, че *Consultatio...* е написано през 1530 г., а трудът на венецианеца е публикуван през 1533 г.⁹

Все пак Херман е налучкал верния път, защото Еняцио още през 1516 г. издава тритомника си *De caesaribus* („За цезарите“), където има информация и за турците. В писмо на Еняцио до Еразъм от 1517 г. изрично се говори, че той му изпратил *Caesares meos* („Моите цезари“), с което се удостоверява ясно този източник. В общи линии Еразъм следва информацията и аргументацията на Еняцио, но понякога прави и някои корекции, като се позовава например на Киприан Картагенски и Клавдий Птолемей, а не само на Помпонию Мела и Плиний Стари. Еразъм е познавал вероятно и съчинението на австрийския хуманист Йохан Шпийсхаймер (Куспиниан), който около 1521 г. издава творбата *De Turcorum origine* („За произхода на турците“)¹⁰.

Шуперих отхвърля по-ранни мнения (на Гелднер и Фалюди¹¹), че *Consultatio...* има определен политически адресат и смята, че това е предимно морализаторска творба в типичен за Еразъм стил. Той тук просто споделя и своите лични размисли относно „Турската опасност“. През 1530 г. Еразъм се надява на победа над турците, въпреки че в миналата есен, те са обсадили дори Виена, която е една от имперските столици¹².

Всъщност още от около 1513–1514 г. Еразъм спира вниманието си на турския проблем. В съчинението си *Iulius exclusus ex coelis* („Юлий, прогонен от рая“), той изразява учудването си от несъгласието на християнските владетели, които воюват помежду си. Така например испанският крал Фернандо през 1505–1511 г. воюва успешно с турците, но е нападател в гръб от армията на Франсоа I¹³.

Еразъм изпраща на своя приятел Томас Мор един план за война с турците, съставен в Рим през 1517 г. под заглавието *Consilium de bello in Turcas suscipiendo* („План за войната, която трябва да се предприеме срещу турците“) по настояване на папа Леон X. През 1524 г. той пише и на новоизбрания папа Климент VII, че всички го очакват като „quendam apomichanis Theon“ („като някакъв „Деус екс махина“) да реши проблема с турците. Когато обаче и папата не успява да помири Карл V, Франсоа I и Хенри VIII, Еразъм, огорчен, пише на Вилибалд Пиркхаймер: „Sic imus ad Turcas“ („Така отиваме при турците“) (1524)¹⁴.

През 1526 г., когато най-сетне е постигнато примирие между Франсоа I и Карл V (Мадридският договор, по който империята си връща Бургундия, Фландрия и Артоа и Франсоа I се отказва от претенции в Северна Италия), Еразъм пише на френския крал: „Si Christianos monarchas firma junget concordia, minus audebunt Turcae.“ („Ако християнските монарси се обвържат със здраво съгласие, турците ще се осмеляват по-малко.“)¹⁵. Това е едно и от ключовите му политически убеждения по отношение на „Турската опасност“, всъщност с доста утопичен характер. В следващите редове съм се опитал да подбера главните моменти от трактата, които разкриват основната нишка на идеите на Еразъм, независимо от факта, че в настоящата публикация е включен и пълният превод на текста. Богатото съдържание на *Consultatio...*, многобройните риторически похвати, разнообразието на темите не позволяват бърза ориентация в основната линия, която защитава Еразъм. Това налага и подбор на основните места от текста в настоящото изложение с оглед на ефективно и бързо проникване в същността на съдържанието на това произведение.

Уводът на *Consultatio...* изразява именно идеята, че настоящите политически събития са обусловени от пороците на съвременната на Еразъм епоха, в която Божият бичове, изпратени на човечеството и по-специално на християнския народ, са всъщност *remedium*, или лек за лекуване на пороците. Такъв характер има сифилисът, протестантско-католическата конфронтация, и не на последно място „Турската опасност“.

Сред лековете, които Господ е изпратил на човечеството, за да го насочи към Божия път, Еразъм откроява два проблема на съвременното. Един от тези „лекове“ са епидемиите. Той посочва като основен бич на своето време епидемията от сифилис, която от началото на Италианските войни (1495–1544) обхваща все нови и нови части от Европа.

Не по-малка опасност за хуманиста и ерудита Еразъм е народното движение в Германия, провокирано от действията на Мартин Лутер и особено от радикалната проповед на Томас Мюнцер и други крайни последователи на Лутер. Тези действия са довели до разкол в западния свят и до ужасите на Селската война в Германия от 1524–1525 г.

С характерното си красноречие Еразъм обобщава една наистина апокалиптична картина, в която, наред с епидемиите, размириците, глада и религиозните разпри, се намесва и *турският меч, отмъщаващ за нарушения договор, който сключихме с Бога*. Причина за всички изброени злини е всеобщата развала на нравите, която цари в християнския свят: *Magna*

тите грабят, селянинът продава стоката си четирикратно по-скъпо, търговците вдигат цените до безкрай, майсторите продават изделията на каквато цена си искат. Всеки мачи ближния си с хитрини и коварства... За нас остава загадка дали тези констатации почиват на реалните процеси, предизвикани в Западна и Централна Европа от т. нар. Революция на цените или пък става дума за морализаторски топос, който с лекота би могъл да звучи актуално във всяка една епоха.

От друга страна, наблюдаваме един специфичен начин на аргументация и цялостния метод на написване на политически трактат с морализаторски цели или есе в съвременния смисъл на думата, което не претендира за фактологическа точност, но търси силата на въздействието върху умовете, в една смутна епоха за Европейския запад.

В тази ситуация се намесва Всевишният. Испитанията, изпратени от Него, са всъщност лекове, с които Той цели да предизвика покаяние и връщане на заблудените в пътя на Истината. Еразъм дори смята, че е възможно злото да бъде класифицирано като такова, което произлиза от Сатаната, и зло, изпратено ни именно като средство за покаяние. *Ще познаеш злото, което е изпратено от милосърдния Бог, понеже лекува повече чрез ужаса, отколкото унищожава.* Едно от мощните оръдия в арсенала на Господ е именно „Турската заплаха“, която държи в напрежение западния свят, независимо че все още е проблем само за неговата периферия.

Какво е обяснението за големия успех на турците? Социална и политическа инфериорност на турците, която е много подходяща за морализаторско внушение върху християнската общност. Еразъм повтаря добре познатия мотив за ниския, варварския произход на турците, за порочните устои на тяхната държавност и съмнителните начала на „нацията“ им.

Та значи откъде се взе техният толкова голям успех? Ако проучааш произхода на този народ, ще се натъкнеш на голяма неяснота, свързана с върховна варварицина. Ако погледнеш началото на империята им, ще се появи наемен войник, ще се появи унищожен от нечестиво коварство владетел, в чиито думи се кълнат. Ако търсиш напредък, ще се натъкнеш на нещо, получено с жестокост, увеличено чрез разбойничество, ще откриеш злокобни съпрузи, ще откриеш нечестиви братоубийства, бащи, отстранени от власт от синовете си, примери на жестокост, примесена с коварство, а нека да не споменавам междувреме за религията и нравите. Управляват, след като Господ се разгневи, сражават се безбожно срещу нас, като начело им се сражава Мохамед, а нам начело е Христос.

Според Еразъм, турците вече са овладели голяма част от Европа и християните са заплашени да я изгубим изцяло. След като те са овладели „двете Мизии“ и близките до река Дунав региони на Тракия достъпът им до сърцето на Европа е открит. В зависимост са далматите и илирите, всячески е застрашена Панония. По море турците заплашват директно Сицилийското и Неаполитанското кралство, а Еразъм дори им приписва владение над Отранто, очевидно цитирайки един отдавна приключен случай, с временната окупация на това пристанище по времето на султан Мехмед II Фатих (1481). Турците са пред границите на Австрия, а родените за война

германски сърца остават безучастни. Но тези ужасяващи успехи на завоевателите, не се дължат на мъжеството на турците, които са *изнежен от разкош народ, от който трябва да се страхуваме само заради разбойничествата и за нищо друго*. Съвсем в духа на своята морализаторска схема, след горното „ориенталистко“ твърдение, Еразъм посочва като причина за това затишното в пороци християнско общество. *Увлечени сме от жажда за власт, вторачили сме се в богатствата, или накратко казано, като турци се биеш с турците*. Сред най-фрапиращите престъпления на християните, които са довели турците в Европа, Еразъм посочва: *непримиримата вражда на Палеолог с Кантакузин*, т. е. кървавата гражданска война във Византия от първата половина на XIV в., която наистина разчиства пътя на османците на Балканите; *нарушената от Евгений клетва* – нарушаването на Сегедския мир от 1443 г. от страна на Папството и кръстоносците на Владислав Варненчик и Янош Хуняди, което е прелюдия към злощастния Варненски кръстоносен поход от 1444 г. и най-сетне скандалният „случай Джем“, завършил с вероломното отравяне на нещастния османски принц по заповед на папа Александър VI, което, макар и недоказано, остава като огромно петно върху репутацията на Светия престол.

След като излага своето мнение върху общата картина на нещата в Европа и върху „Турската заплаха“ като елемент от „апокалиптичната“ ситуация, Еразъм взема отношение към спора между привържениците и противниците на войната с турците, чиито мнения смята за поляризирани и крайни. Той оборва последователно аргументите на едната и на другата крайна позиция. Основното му обвинение срещу онези, които са за незабавна война с турците, е, че те не си задават никакви въпроси в тази връзка. Множеството се възпламенява за убийство, като ги нарича *кучета и врагове на името Христово*. Никой не се замисля, че те *първо са хора, после наполовина християни, без да преценява дали е законно основанието за война и накрая дали е готово да се залови за оръжие и да дразни врага, който ще бъде много по-свиреп и див*. Жестокостите на турците се обсъждат открито и емоционално, но едно сравнение на жестокостите, които си напасат взаимно християните, би показало, че те са несравнимо по-големи.

Еразъм обаче отхвърля и тезите на онези, които са против войната с турците. Той опровергава позицията, че християните не бива да воюват изобщо, но подчертава, че войната е най-крайното средство и към него може да се прибегва само в краен случай. Не е съгласен и с мнението на Лутер, което на пръв поглед съвпада с неговото. Лутер и привържениците му твърдят, че съпротивата срещу турците е съпротива срещу наказание, което е изпратено от Бога за спасение на потъналият в пороци християнски свят. Тази теза отхвърля всякаква възможност за преценка на отношението към турците, което в някои случаи, според Еразъм, може да провокира към война, която да бъде „богоугодна“ и „разрешена“. Именно в този момент Еразъм прокарва своя основен възглед, че справедливата война е разрешена на християните. Само праведната кауза може да гарантира успех срещу турците. *...ако войната е предизвикана от страст за власт, от амбиция, от лична обида или жажда за отмъщение, то*

трябва да се смята за разбойничество, а не за война. Но при определени условия войната срещу турците би била угодна на Бога и е благочестиво да отблъснем турците, ако Бог не забрани това да стане с очевиден знак. Гаранция за истински успех обаче би било възстановяването на християнския морал в западния свят. Обновеното морално християнство ще може да привлече турците към себе си и, без да ги унищожи физически, да ликвидира „Турската заплаха“ чрез приобщаването им към Христа: Ако искаме наистина да успеем да отхвърлим турците от нашите врагове, преди да отстраним от душите си гнусния турски род, да отстраним алчността, амбицията, страстта за власт, самоувереността, нечестивостта, лука, любовта към удоволствията, измамничеството, гнева, омразата, завистта и след като ги съсечем с меч на Свети Дух, да издигнем истински християнски дух и ако се налага да се бием с турските люде под знамената на Христа и начело с Него да ги победим... „Турската заплаха“ са всъщност пороците, които ни разяждат и ни превръщат в духовни „турци“, твърди Еразъм. Истинските турци са „наполовина християни“, чиито души трябва да бъдат спасени, без да бъдат унищожени телата им. Еразъм развива тезата, че дори турците да овладеят целия християнски свят, то това ще стане по Божия промисъл. Може би това е начинът, по който те, в съжителство с християните, ще бъдат привлечени от Христовото учение. В случай на победа на християнското оръжие, то те трябва да бъдат третираны хуманно, привлечени чрез мисионерска дейност и приобщени постепенно, както някога са били покръстени постепенно езичниците в Римската империя.

Като цяло Еразъм се придържа към морализаторското обяснение за „Турската опасност“, като вид лек за пороците на съвременния му свят. За разлика от мнението на Лутер, който изказва тезата, че именно поради това на турците не трябва да се оказва съпротива, Еразъм е убеден, че при определени условия Свещената империя и целият християнски свят имат правото да се защитят. Но това може да стане само в условията на справедливата война и при перспективата евентуално победените турци да бъдат не унищожени, а спечелени за християнството. Той очевидно споделя разпространената в средните векове визия за исляма като за квазихристиянска ерес, чиито привърженици лесно биха могли да бъдат спечелени за християнството, като се изтъква наличието на „кораническа христология“ в ислямското учение и се акцентира върху монотеистичния характер на двете съперничаещи си религии. Умерените възгледи на Еразъм относно „Турската опасност“ и останалите заплахи на неговото съвремие остават без отзвук. Отминало е времето на хуманистите, настъпва суровата епоха на Реформацията с нейните кървави религиозни конфликти, първите сълъщи между оформящите се европейски национални държави, намиращи се все още в плен на редица средновековни илюзорни схеми, а анлюсманските европейски коалиции са все още в зародиш и едва в края на XVI в. ще добият по-реални очертания. Апелите на Еразъм за християнско единство и благочестива „корекция“ на живота на прага на ранното Ново време изглеждат анахронични и утопични. Развитието на събити-

ята в следващите десетилетия по никакъв начин не успява да се придържа към неговите препоръки при цялата им разумност и умереност.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. Gollner, C. Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. T. 1. București – Berlin, 1961; T. 2. București – Baden-Baden, 1968; T. 3. București – Baden-Baden, където подробно са анализирани редица писания по „Турската опасност“ от XVI в.

² За есхатологическите виждания за ролята на исляма: Norman, D. The Islam and the West: The Making of An Image. Oxford, 1960, passim.

³ „Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII. per Des. Erasmus Roterodamum“, Basileae, in officina Frobeniana, 1530.

⁴ Йоханес Ринк принадлежи към позната фамилия, но за него се знае твърде малко. Той произлиза от сравнително заможно семейство и следва право в Кьолн и Болоня. От 1528 до около 1560 г. е преподавател по юриспруденция в Кьолн. Вж. Stupperich, R. Einleitung, p. 5.

⁵ Desiderii Erasmi Roterodami. Opera omnia, ordinis quinti. T. 3, 1986, North Holland Amsterdam – New York – Oxford – Tokyo: Enarrationes in Psalmos: Consultatio de bello Turcico, herausgegeben von R. Stupperich (1–81 pp.). Подробен анализ на произведението и коментар на историческия и литературния контекст, на публикациите на текста и на преводите на това съчинение във Въведението (Einleitung), 1–28 с. Специална благодарност дължа на колегата доц. д-р Иван Пърлев, който бе така любезен да ми предостави текста на трактата и коментара на проф. Щуперих.

⁶ Stupperich, R. Einleitung, p. 1.

⁷ Пак там, 4–5.

⁸ История на Османската империя. Ред. Робер Мантран. С., Рива, 1999, 157–161.

⁹ Stupperich, R. Einleitung, 11–12.

¹⁰ Пак там, с. 13.

¹¹ Geldner, F. Die Staatsauffassung und Fürstenlehre des Erasmus von Rotterdam. Berlin 1930 (Nachdruck Vaduz, 1965), p. 78, 127; George Faludy. Erasmus of Rotterdam. London 1970, pp. 238.

¹² Stupperich, R. Einleitung, с. 5.

¹³ Пак там, с. 7. Съчинението на Еразъм е посветено на папа Юлий II (1503–1513).

¹⁴ Пак там, 8–9.

¹⁵ Пак там, с. 10.

ТВЪРДЕ ПОЛЕЗНИ РАЗСЪЖДЕНИЯ ЗА ВОЙНАТА, КОЯТО ТРЯБВА ДА БЪДЕ ОБЯВЕНА НА ТУРЦИТЕ И СЪЩЕВРЕМЕННО ПРЕРАЗКАЗВАНЕ НА ПСАЛМ XXVIII

*Дезидерий Еразъм Ротердамски до достопочтения мъж господин Йо-
хан Ринк, вещ в юриспруденцията, поздрав.*

Тъй като, достопочтени човече, ми се стори, че не бих могъл да съ-
воря никога нещо подобно по ерудиция, елегантност и класическа обра-
зованост на твоите писма, установих, че колкото по-ниско стоя по отно-
шение на всичко останало, толкова те превъзхождам по многословие и
по-скоро по словесен хаос. По какъв начин пристъпват към плановите
монарсите, видяхме всички. Твърде много хора са склонни за събиране на
военни сили, доста са готови да оглавяват и ръководят, но едва съзирам
такива, които да са склонни към подобряване на живота, което е основа
на цялото начинание и се отнася еднакво до всички.

Не мога да се начудя, откъде се взе огромната глупост, обхванала ду-
ховете на християните. Макар и да ни се напомня по Божие внушение от
всички страни, че египтяните бяха сразени поради по-малки прегрешения
и че онова, което се описва в Апокалипсиса на Йоан е по-бледо [от наша-
та действителност], то ние си взехме поука от Божията суровост, която чес-
то ни подтиква към по-добър резултат, в по-малка степен дори от фригий-
ците¹. Не само това, но и напротив, подобно на окаяни роби, чиято кожа
е привикнала към пръчките, пропиляхме Божията снизходителност към
упоритата ни греховност и напук на милостта на подтикващия ни към пра-
веден живот чрез временни злини [Господ], се отклонихме още по-безоч-
ливо. До такава степен навикнахме с войните, разбойничеството, граждан-
ските смутове, партизанщината, грабежите, епидемиите, бедността и гла-
да, че вече не ги смятаме за злини.

Господ стори онова, което правят и правоверните лекари, промени
лекарството и изпрати нечуван и нелечим вид проказа, който, не знай
защо, простолюдието нарича галска краста², макар че е еднаква за всич-
ки хора. Господ порази човешкия род с наистина най-зловещите язви. Но
дори и това ужасно зло не ни приучи към нравственост и въздържаност,
понеже изцяло се извърнахме към веселбите. И изглежда, че нещата са
стигнали дотам, че когато хората си харесват някого измежду дворцови-
те красавци и остроумници, онзи, който се е опазил от това зло, се смя-
та за невежа и селяндур.

Но кое е онова друго нещо, което се гаври дотолкова с наказващия
ни Господ и което казах, че обикновено е сочено с пръст от обществото?
Последва неразрешимият догматичен спор и той наистина не е елемен-
тарен. За него, преди разврата, повод в немалка степен дадох развалени-
те нрави на онези, на които народната глупост трябваше да служи вмес-
то сол³. Нито тези, които са ръководени, мислят за изправянето на своя

живот, нито онези, които ръководят, демонстрират пример за по-праведен живот. И малко остава да не превърнем също и това, така възмутително за християнството зло, в приказка или игра.

Има ли някаква заплаха от онези, които Господ отправя за нарушаването на Своите предписания в *Левит*, 26 и *Второзаконие*, 28, която да не се стоварва върху нас? За толкова години какви ли войни не видяхме? *Коя земя остана ненапоена с кръвта ни*⁴?

Колко пъти усетихме турския меч, отмъщаващ за нарушения договор, който сключихме с Бога. Какъв вид мор не изпитахме, било то градовете или селата, като бягството не беше нищо друго освен замяната на една заплаха с друга? Колко пъти усещахме пречупен житния клас? Колцина са изобщо онези, които пилеят хляба и не си дояждат? Наскоро в Италия, най-плодородната страна, колко души измряха от глад? Може би никой не рѣфа месата на своите синове и дъщери, но все пак как иначе живеем всички, ако не в общи мъки? Магнатите грабят, селянинът продава стоката си четирикратно по-скъпо, търговците вдигат цените до безкрай, майсторите продават изделията си на каквато цена си искат. Всеки мами ближния си с хитрини и коварства. Видяхме опустошени прекрасни храмове, счупени изображения, пропѣдени свещеници. Дали пък наскоро [Господ] не изпрати срещу нас полските зверове, които опустошават всичко, когато бандата селянци се скиташе с такава необузданост? Но не ни отмина и онова проклятие, което ни припомня Второзаконието: *За жена ще се годиш и друг ще спи с нея*⁵.

Но и това вече не е новост, ние да засяваме, а друг да събира [плода], ние да отглеждаме лоза, от която не пием, да приемаме чужденци, които да ни заповядват⁶. Нима Господ, след като е употребил напразно всички лекове, не ни говори чрез пророка: *Де да ви бият още вас, които все още упорствате*⁷?

Това не е гласът на жестокостта, а на висшето милосърдие. Както лекарят, притежаващ бащинска привързаност към болния, се измъчва душевно, когато вижда, че неговите умения са победени от силата на болестта. При все това *любовта*, която, според Павел, *никога не отпада*⁸, не може да изостави страдащия заради оплакания и умрелия.

[Павел] казва, че докато има душа, има надежда. [Господ] напъга цялото си дарование, за да измисли колкото се може по-необичайно и ефикасно лекарство. Така най-снизходителният и жаден за спасението на хората Господ ни приканва с нечувани лекове да поправим живота си. Изпраща болест, която е непозната за всички лекарства и следователно нелечима, която измъчва мъже, жени и моми в цветуща възраст и хубост по достоен за оплакване начин чрез чудовищен световъртеж на главата и ръцете, като междувременно им отнема и разсъдъка⁹.

Не са малцина онези, които, в различни области, засегна новата разновидност на лудост или обезумяване. Но това, до този момент, не беше нищо. Неотдавна проводи някакъв нов вид чума, смъртоносно изпотяване, което се прояви при британците и се разпространи с невероятна бързина надлъж и нашир по света. Избавление за мнозина, но ужасяващо за

всички, дали защото е ново и лекарите почти не са в състояние да го овладяят или понеже поразява за няколко часа онзи, когото повали, или пък понеже веднага повтаря онзи, когото е пощадило, или най-сетне, защото обикновено се разпространява нашироко при мимолетен контакт¹⁰.

Ще познаеш злото, което е изпратено от милосърдния Бог, понеже лекува повече чрез ужаса, отколкото унищожава. Какво е това, ако не гласът Господен, който възкликва: *Покайте се!*, настъпва *Царството небесно*¹¹?

В *Псалмите* Бог, сякаш обзет от погнуса, говори: *Четирийсет години бях дразнен от този народ и казах: това е народ, който се заблуждава в сърцето си*¹². Ние превъзхождаме евреите и по броя на годините и по силата на мора, но дано не и по твърдоглавост на сърцето, което винаги се насочва към нищожното и с умение и ревност се бори с лечителя! Междувременно гласът на пророка не престава да вика: *О, да бяхте сега послушали Неговия глас „не ожесточавайте сърцето си!“*¹³ Тези бедствия, с които се сблъскваме многократно, не са нищо друго освен гласа Божий, който ни зове към Него. Защото, както Господ обещава радости на онези, които спазват Закона, така заплашва със зло онези, които Го пренебрегват. А защо изпраща тези бедствия, става ясно от следния пасаж: *...и те ще получат отплата за беззаконията си, защото презираха законите Ми и дъшата им се гнусеше от наредбите Ми... Аз няма да ги презира и няма да се погнуся от тях дотам, че да ги изтребя и да разваля завета Си с тях...*¹⁴

И тъй нека разберем, че тези бичове са гласове на Господа, копнеещ да ни оздрави, а не да ни унищожи, както ни учи и *Псалм 28: Гласът Господен се носи над водите*¹⁵, тоест над народите, които се мятат насам-натам из различни предпочитания и учения:

Бог на славата, Господ загърмя над големите води.

4. *Гласът Господен е силен, гласът Господен е величествен.*

5. *Гласът Господен поваля кедри...*

6. *Гласът Господен секне огнен пламък.*

7. *Гласът Господен разтърсва пустиня.*

8. *Гласът Господен освобождава бремени кошути...*¹⁶

Щастливи са онези, към които насочва всичко това всемогъщият глас Господен и го насочва естествено към всички, които не запушват ушите си. Дано *гласът Господен гърми силно*, за да подтикне чрез този спасителен ужас нашите души към покаяние! Дано бъде *величествен*, та всички възвишени люде да му се подчинят лично и напълно! Дано да е *над* нашите разводнени души, към които е сломена милостта Му, които като отстъпихме от онова единствено благо, се разтекохме *като вода*, разводнени от човешки страсти, заобиколени отвсякъде с *вятъра на лъжливото учение*¹⁷. Дано Господ сбере *водите ведно и ни се яви здравата почва на вярата*, която, сгръна от слънцето на милостта, да роди всякакъв вид достойнства! Дано *гласът Господен поваля срещу ни кедри*, и то не какви да е, а ливански! Светското общество притежава своите кедри, но те са пурпурни, а Църквата има своите кедри, но те са белосани¹⁸, защото Ливан говори на евреите чрез снежната си белота. Понякога ги възвисява амбицията и свирепостта и те изглеждат извисени на миряните,

като разпръсват сред хората приятния аромат на светлото име и демонстрират някакво безсмъртие, но не заради него, а заради плътските влечения. Дано *гласът Господен* у нас възпре *огнения пламък*, който толкова години изгаря отвсякъде християнския свят, [пламък] на вражди, омраза, амбиции и скъперничество, посредством които страсти сме така завладени всички от онова, което е от *мира сега*. Огънят се усили, обхвана целия човешки род и победоносният пламък властва. Само гласът Господен може да го раздели така, че по-голямата част от огъня да бъде принесена Богу, понеже се извисява наблизко и не ще отсъди нищо на гнева, страстта и амбицията.

Нека стане така, че Господ да разтърси нашата дива, ужасна и отдадена на енергични престъпници *пустиня*. Понеже няма да може да се прочисти, ако не бъде разтърсена от гласа Господен. Ловците имат рогове, с които да изкарат дивите зверове от бърлогите им. Лош звяр е глитанът, но още по-лошо е скъперничеството. Лош звяр е мечката, но още по-лош е разкошът. Лош звяр е лъвът, но още по-лоша е жестокостта. Лош звяр е змията, но още по-лоша е завистта. Защото, ако Бог би удостоил да разтърси с гласа Си всички тайници в нашата пустиня чрез истинско покаяние и изповед, тя ще стане от неплодна – плодородна, от мрачна – лъчезарна, от непроходима – достъпна, и вместо вредни зверове, би ни превърнал в елени с летящи нозе, които да жадуват не светските неща, които винаги текат покрай света, а изворите на изливащите се във *вечния живот* води.

Тогава ще ни се разкрият мрачните гори и след като бъдат унищожени покварените страсти, които воюват срещу духа, след като бъдат отстранени догматичните раздори, от пустинята ще се издигне храм, обречен на Господа, в който единодушно, в един глас, всички ще възславят своя Обновител. Всичко онова, което се получи по-нищожно, ще бъде не по вина на Господа, а по вина на нас самите, които като *глухи усойници* запушваме уши за призоваващия ни мъдро глас Господен, като едното прилепваме към земята, а другото запушваме с опашка. Понеже обичаме земното, не чуваме небесното, понеже обръщаме Писанието към плътските страсти, дори ако чуем нещо, го връщаме като нещо безполезно за нас самите.

Но какво би могло да стане, та да ни се отворят ушите? Защото и това е награда за Бога. Той би харесал вместо жертвоприношение, ако приспособи за нас *чуващи уши* и тъй и възкликва: *Принесете Господу синове Божи, принесете Господу рожбите на овена, принесете Господу чест и слава, принесете Господу славата на името Му. Почитайте Бога в светия Му храм*¹⁹. Разбира се, Божи чада по изява са всички възродени чрез мистичното омовение, макар че този глас специално зове онези, които наследиха апостолите, на тях говори и пророкът: *Ако наистина сте чада Божи, принесете онова, което жажда, което обича, което постоянно зове Бог*. Какво да принесем? – *рожбите на овена*. Бъдете сами овни и достойни водачи на Божието паство, като подражавате на първия пастър Иисус, тоест на онзи забележителен овен, който Авраам видя заплетен в храстите. Той сам се внесе в жертва на Отца, принесете и вие Господу

вашите крайници, които са над земята, та чрез вашето учение и благочестиви нрави да поднесете мъжествени по дух агнета и *рожбите на овена*. Но поднасяте не вам, а на Господ, Комуто е паството.

Фарисеите кръстосваха през морета и пустини, за да доведат прозелити. Но те не предлагаха тях на Бога, а себе си. Така трябва да бъде разпространена християнската власт, че да не предлагаме кучета и свине, а *рожбите на овена* и тях не насочваме към нашата слава и усилия, а като верни слуги ги предлагаме на Бога. На друго място възкликва: *Увеличихте рода, но не възвеличихте радостта*²⁰! Томува принасяйте тройно и четворно, чеда Божи, *рожбите на овена*, като не дирите кои са ваши, а кои са на Исуса Христа.

Но Псалмът не достига още дотам, където възниква почти цялата гибел за народа. Нито пък този глас се отнася толкова до първослужителите на Църквата, колкото до светските князе. Понеже народът е почти такъв, каквито са князете, ако и между другото и заради заслугите на народа Господ да търпи да *управлява лицемерът*. Тъй като нито един лицемер не е по-гибелен за Църквата от онзи, който дошъл като пастир, се държи като вълк, или дошъл като крал, се държи като тиранин. Разбира се, всякакво лицемерие е ненавистно на Христовата истина, но това, като най-вредно от всички, е и най-ненавистно за Бога.

И така, вие, *чеда Божи*, славете Бога и приемете, че е ваше онова, което е Негово. Ако Господ върши нещо чрез вас, не се обръщайте към своята горделивост и облага, но *въздайте Господу чест и слава*. Но това не е достатъчно, *въздайте слава на името Му*. Той обича жертвоприношенията, но иска в тях да се почете името Му, което се обезчестява от нечестивите нрави на християните и се обсипва с хули сред езичниците. *Почитайте Господа*, не силата, не властта, не светския разкош, а Господа. Каквото и да е по-скъпо за нас от Господа, него обожаваме наместо Бога. Къде? Не само в ръкотворните храмове, които са отворени за благочестивите и нечестивите, но и в Неговия *свещен атриум*, тоест в чистото и свято съзнание. Защото именно тези са *истинските поклонници*, които обожават Господ *в духа*. Мнозина са навсякъде онези, които целуват кръстното дърво, които коленичат пред лика на Христа, които се просват пред Евхаристията, които огъват колене пред името на Исуса, но не така многобройни са онези, които Му се кланят в *атриума* Му, изграден от Светия Дух. Ако това стореха монарсите, папите, другите държавни първенци, Господ би излял обилно благодатта Си върху народа. Това казват всъщност словата на пророка: *Господ стори потопа да се обитава*, и като остава завинаги с нас, *ще царува вечно*. Блажени са онези, на които ще заповядва този цар, понеже никога няма да изостави своите, во веки веков. С такъв владетел няма от що да се бои народът, макар да е глупав и малодушен. Сам *Господ ще даде доблест на народа си* и ако и целият свят да Го проклена, като заплашва с война и гибел, все пак *Господ ще благослови в мир народа си*, което светът не може нито да даде, нито да отклони, освен ако някой не се отклони сам.

За да не оглушеем за така често зовящия ни Господ, Който сега отново ни призовава чрез жестокостта на турците, макар и да не е необичайна и по този начин нашата глухота е още по-неизвинителна, понеже толкова пъти призовани не се пробуждаме. Този варварски народ, с тъмен произход, нанесе толкова поражения на християнския народ и каква ли не свирепост не упражни върху нас? Колко градове, колко острови и колко провинции отне от християнската власт? От какви простори до какви теснини сведе властта на нашата религия? И вече от предисловието на нещата изглежда, като че те клонят натам, сякаш не ни защитава Божията десница и като че изглежда набързо ще бъде окупирано и онова, което остана от християнския свят. Ако това случайно се осъществи, все пак за християнското сърце е присъщо да страда цялото християнско тяло за който и да е отделен страдащ крайник.

Понеже сега наистина няма съмнение, че така обширната [Турска] империя е овладяна от тях не чрез доблест, а нашата е намалена от нас поради деянията ни, че не само трябва да въздишат всички, които славят християнското име, но и да се помогне срещу бедствията на братските нации, които освен че трябва да са общи за всички нас поради общността на религията, има и опасност да не би наистина да станат общи за всички нас. *Твоя работа е тогава, когато гори стената на съседа*²¹, тоест отнася се до целия град, когато се подпали, която и да е къща. Значи трябва да се помогне, но двустранно, ако наистина усърдстваме да отблъснем злото. Да се подготви онова, което се отнася за така трудната война, но първо да се подготви онова, без което за нищо няма да ни служи онази подготовка.

Постоянно срещу турците се надигат оръжия, но досега твърде рядко успешно за нас, дали защото не отхвърляме онова, от което е обиден Бог и така нахвърля турците срещу нас, както някога изпращаше на египтяните жаби, бълхи и скакалци, или понеже не поставихме надеждата за победа в нашите сили, или пък понеже не вършим делото Христово, но воюваме срещу турците с турски дух.

И така, самото дело ни подтиква да не пренебрегваме нито един от двата вида подготовка, ако и по-рано да се убедихме, че турците са се издигнали чак дотук най-вече поради нашето нехайство, а не чрез благочестието и доблестта си. Защото отначало името на турците бе дотам непознато, че едва ли би се споменало у някой от древните, ако не бе Плиний. в книга шеста, глава седма, който споменава между тусагетите и аримфеите, простиращи се до Рифейските планини, турците, които обитавали тогава чак до пустините, граничещи със скалисти долини²². И Помпоний Мела само ги споменава²³. Толкова е неясна тази нация, от която вероятно са произлезли онези, които сега разпространиха границите на амбициозната си жестокост над толкова богати и обширни земи. Назовава ги и Киприан в книгата за двойното мъченичество, като че и тогава като върли врагове на името на Цезаря²⁴. Има някои учени, които смятат, че наместо туските, които Птолемей споменава в Азиатска Сарматия, трябва да се чете турци²⁵. Понеже кой друг автор е поставял туските в Азия? Но за името междуременно не е имало спор.

Този човешки род, от чиято жестокост толкова столетия страда и се застрашава християнството, както мнозина твърдят, нахлувал от бреговете на Каспийско море в Персия и Мала Азия и при това преди 700 г. от нашата ера без някой определен вожд, но разпръснат и блуждаещ опустошавал по-скоро с разбойничества, отколкото с война, нашите провинции. Обучени по този начин, научили за вожда *Мохамед* [Махмуд Газневид], сарацинският княз, достоен похлупак за гърнето²⁶. Под негово насърчение, след като делото се водело неведнъж успешно, се устремили към властта от наемническото си робство и като въстанали срещу сарацините, съсекли на късове разбития в сражение Мохамед²⁷. Оттук е началото на турското царство.

Върховната власт била предадена на *Транголипекс Мукалет* [Тутрил I], по-рано турски вожд²⁸. Той, като свикал една шайка от други турци, нападнал чрез племенника си *Кукуметий* [Кутлumuш] Арабия, чрез другия си племенник *Асан* [Алп Арслан] областите на Мидия²⁹, който трябвало да нападне и ромеите³⁰. Когато това не успял да стори нито един от племенниците, нападнал чрез брат си *Алеим* [вероятно Ибрахим Инал] отново ромеите и когато това дело не завършило напълно несполучливо за него, малко след това, като търсел сгоден случай отново да нападне ромеите, *Транголипекс* отчасти подчинил под властта си цяла Азия чак до областите на Евксинското [Черното] море, отчасти я обезлюдил³¹.

Но турските успехи били бързо прекратени и отблъснати от храбростта на галите [французите], докато не се появил *Отоман* [Осман I], от когото е *Солиман* [Сюлейман I Великолепни], който сега е десетият владетел според нечий изчисление – човек, роден в съмнително място и от родители селяни, но обучен за разбойничества³². Той, в случай на раздори, вдигал турското оръжие по никакъв начин не по-леко срещу свои, отколкото срещу чужди. Роден около 1300 година от нашето Спасение, в рамките на 28 години немалко увеличил турската тирания, като покорил голямата част от Витиния, след като били превзети със сила немалко крепости около Евксинско море [Черно море]. Наследил го синът му Орхан, който, подпомогнат от разногласията на гърците, отнел от тях Пруса [дн. Бурса] и пръв преминал в Европа, подбуден от Кантакузин, който се борел с Палеолозите, а също и чрез отцеубийство се увеличила властта му. Защото си довел за съпруга дъщерята на Караман и след като подкупил сина на тъста си, овладял голяма част от княжеството му³³.

И така, като управлявал 22 години, предал властта на сина си *Амурат* [Мурад I], който, подстрекаван от Палеолог, след като прехвърлил 12 000 турци в Европа срещу българите и достатъчно успешно завършил делото за пелопонеския княз, започнал да насочва мислите си към европейските богатства³⁴. Докато се преструвал, че иска да мъсти на враговете на императора, както било в началото, след като си осигурил за това генуезки кораби, преминал Хелеспонт [дн. Дарданели], нападнал Абинос³⁵ и превзел освен други градове и Галиполи. Наскоро нападнал Сърбия и България и след като овладял Адрианопол [дн. Едирне (Одрин)], нанесъл на стичащите се вражески войски голямо поражение, като убил

сръбския княз Лазар [1371–1389], от чийто слуга почти веднага бил убит и самият Мурад.

След като останали двамата му синове, от които *Пазаит* (Баязид) премахнал коварно брат си Сюлейман, веднага след това бил убит българският владетел и той си присвоил голяма част от неговите владения³⁶. Възпламенен от този успех, опустошил Босна, Хърватско и далечните части на Илирик, обсаждал Константинопол 8 години и шял да го превземе лесно, ако не го отказала от начинанието му галската [френската] и унгарската войска. Като ги пресрещнал при Никопол, след като разбил враговете, подновил прекъснатата обсада, поддържал я две години и не изглеждало, че ще се откаже, ако не му било съобщено, че скитският вожд *Тамберлан* [Тамерлан] е нахлул с огромно множество в турските земи. С него влязъл в бой при планината Стелла на границата между Галатия и Витиния³⁷, но без късмет, понеже се твърди, че в тази битка били избити 200 000 турци. Плененият Баязид, окован в клетка със златни вериги, както се твърди, останал развеждан от Тамерлан до последния си ден. Това се случило около 1397 г.³⁸

От децата, които оставил Баязид, след като бил убит от засада брат му Орхан, властта над турците поел самичък *Мохамед* [Мехмед II], който, след като си върнал онова, което Тамерлан бил отнел, разорил българите и власите и установил столицата в Адрианопол³⁹. Мохамед бил наследен от сина си *Амурат* [Мурад II]. Той се надигнал срещу владетеля на Мизия, ослепил двамата му синове и веднага отвел като съпруга сестра им, обнадежден от този късмет нападнал власите, унгарците и германците, веднага след това се обърнал срещу Епир, превзел Круя и отнел от венецианците Тесалоника [Солун]⁴⁰. Междувременно разбит в голямо сражение от унгарците, помолил и получил от тях десетгодишно примирие, което било нарушено по настояване на папа Евгений [IV], а унгарците нападнали отново Мурад, но наистина това завършило с голямо поражение за нашите. Защото в едно сражение, което се състояло край Варна, умрели полският крал Ладислав [Владислав III Ягело]⁴¹ и кардинал Юлиан [Чезарини], който по друго време бил в Базел, били избити и мнозина унгарски князе, а простите войници били изклани⁴². Амбициите и разногласията на нашите вождове предали победата на Турчина. Нему веднага предала Пелопонес и враждата между братята, най-сетне, докато усмирявал въстанията Епир, когато напразно обсаждал Круя, се говори, че умрял от болки в сърцето след управление от 34 години⁴³.

Наследил го синът му *Мохамед* [Мехмед II], който затымнил тиранията на своите предци с ненаситната си алчност. Подчинил две християнски империи – Константинополската и Трапезундската, отнел 12 кралства от християните и превзел 200 града. Сред тях били о-в Халкида и Шкодра, някога венецианско владение. Завзел град Кафа Понтийска, опитал се да овладее о-в Родос, макар и неуспешно. След като завзел Хидрунт [дн. Отранто], вдигнал оръжие срещу Италия и я опустошавал жестоко три години за такъв общ ужас, че папа Сикст [IV], след като решил, че всичко е загубено, изоставил града на апостолите и подготвил

бъгство в Галия [Франция]. Като започнал после свирепа война срещу по-големия си син, умрял през 1481 г.⁴⁴

Оттук започнала братоубийствена борба за властта между братята, но като по-големият *Зизим* [Джем] бил победен, цялата власт поел *Пазаит* [Баязид II]. Той като често воювал с египетския султан, водил войната несполучливо, та турците били принудени да сключат договор с враговете. След това през 1492 г. нападнал жителите на Керавнийските планини [дн. Химара] и тези дотогава винаги свободни хора поставил под турско иго. Седем години по-късно, като довел флот, отнел от венецианците Метони, Навпакт и Дирахион [дн. Дуръс]. Турците опустошили дори полята на Фриули по най-жесток начин⁴⁵.

Престола на Баязид овладял синът му Селим [I], след като отстранил баща си. Селим, или както предпочитат да го наричат някои Зелим, бил наследен от Сюлейман, който не се отличавал с нищо от предците си⁴⁶. Разбира се, вземи предвид колко щастлива била нечестивостта за тях, докато ние отхвърлихме ревността към истинското благочестие. Ние безспир се сражаваме помежду си за някаква властчица във войни, които при това са граждански, а междувременно турското по-скоро разбойничество, нежели власт, се разшири до такава степен. На север достигна Евксинския понт [Черно море], на изток свършва до р. Ефрат, на юг достига Етиопия. Тъй като в рамките на няколко години подчини целия Египет и Сирия, заедно с Финикия и Юдея-Палестина. На запад се простира до Йонийско море. Оттук, ако се върнеш на север, достига Дунава, като тук съвсем непродължително преминава чак до р. Бористен [дн. р. Днепър]. Сега ми обърни внимание колко обширни и богати владения получи тази амбициозност. Цяла Мала Азия, която съдържа не по-малко от 12 нации, цяла Тракия, в която се намира Константинопол, наричан от древните Византион, някога столица на християнски императори, а сега на турците. Двете европейски Мизии⁴⁷ край р. Дунав, голяма част от Даклия, цяла Македония и цяла Гърция, с всички острови в Егейско море, които отчасти се наричат Споради, отчасти Киклади, робуват в тежко иго под турска власт. Крит, който се нарича сега по народному Кандия, и Кипър, двата най-изтъкнати средиземноморски острова, се владеят някак си досега от венецианците, но, както научавам, като васални.

Тези неща, които са показани някак си като през решетка, ако някой би могъл да обясни, колко някога богати кралства, колко прочути градове, би узнал, че са не толкова притиснати, колкото унищожени? Какво сега е някога блаженият Пелопонес? Какво представлява благородното световно тържище Коринт? Какво е Атика, която някога поради елегантните си нрави беше наречена Гърция в Гърция? Къде е сега майката на талантите и хранителката на висшите науки Атина? Показва се едно неясно селще, такова, че чак да се усъмниш за името му. Къде е Лакедемония [Спарта], която единствена раждаше мъже? Защо да продължавам тук да припомням тези неща, за които още повече е съвсем прясна паметта, та самите неща все още са пред очите и ушите и всичките сетива на всички хора, а именно овладяването на Родос⁴⁸. Защо толкова често да припомням кър-

жавите нападения, направени в Унгария, защо [да припомним] за убития крал на Унгария Людовик [Лайош II] или за завзетата в същата година по най-жесток начин цяла Унгария, за изгонения крал Фердинанд [фон Хабсбург] и освен това за вражески обсадената Виена и опустошената с невероятна жестокост цяла Външна Австрия⁴⁹. Обясних мимоходом основното, така че какво, ако някой разясни нещата поотделно? Да научим колко са мрачни нашите поражения, колко са турските победи и колко са нашите щети и печал? И вероятно вече всички щяхме да робуваме на Турчина, ако не беше изникнал от земята синът Софис [Исмаил шах Сефевид]⁵⁰, който не задържа от другата страна невъобразимата жестокост на турците и ако също така щастливо не ги беше поразил жребият на Марс чрез египетския султан [Туман бег]⁵¹ и ако домашните им раздори не бяха забавили никак си жестокият им натиск срещу нас.

Та значи, откъде се взе техният толкова голям успех? Ако проучваш произхода на този народ, ще се натъкнеш на голяма неяснота, свързана с върховна варварщина. Ако погледнеш началото на империята им, ще се появи наемен войник, ще се появи унищожен от нечестиво коварство владетел, в чиито думи се кълнат. Ако търсиш напредък, ще се натъкнеш на нещо, получено с жестокост, увеличено чрез разбойничество, ще откриеш злокобни съпрузи, ще откриеш нечестиви братоубийства, бащи, отстранени от власт от синовете си, примери на жестокост, примесена с коварство, а нека да не споменавам междувременно за религията и нравите. Управляват, след като Господ се разгневи, сражават се безбожно срещу нас, като начело им се сражава Мохамед, а нам начело е Христос. И все пак колко далеч разширяват тиранията си, говорят сами за себе си делата им: след като сме лишени от толкова владения и е загубена голяма част от Европа, сме заплашени да я загубим изцяло. Защото кой не знае, колко е лесен достъпът по суша до нас за турския народ? След като, разбира се, те владеят и двете Мизии, Горна и Долна, и близките до река Дунав региони на Тракия, им се открива лесен достъп до нас през тази река. Държи в зависимост чрез тази близост далматите [хърватите] и илирите [словенците], да не говорим за Панония [Унгария], която застрашава всячески. По море заплашва цяла Италия, наистина преди всичко от Епир – Сицилия и Неаполитанското кралство. Досега владее най-крайната крепост на Италия Хидрунт [Отранто], говори се, че е владял по едно време и Брундизиум [дн. Бриндизи]. Сега започнал нещо и срещу Австрия, чийто край Господ знае.

А къде междувременно спят родените за война германски сърца? Трябва ли тези успехи да се припишат на турското благочестие? По никакъв начин. Или на мъжеството им? Но те са изнежен от разкош народ, от който трябва да се страхуваме само заради разбойничествата и за нищо друго. Тогава каква е причината? Те дължат победите си на нашите пороци, сражавахме се срещу тях, но както самото дело ясно показва, след като нашият Бог е разгневен. Увлечени сме от жажда за власт, вторачили сме се в богатствата, или накратко казано – като турци се бием с турците.

Но както показва достатъчно добре самата история на подвизите им, винаги е имало достатъчно място за нашите раздори, нашите амбиции, за тежките поражения от нашенското коварство. Непримиримата вражда на Палеолог с Кантакузин откри пътя на турците в Европа. Нарушената от Евгений [IV] клетва ни въвлече в злокобни битки. Понеже трябва да се спазва верността и към враговете. Причина за не по-малки наши нещастия беше и Джем, отровеният брат на Баязид, който, пленен във война от родосците, когато попадна в ръцете на папа Александър VI, бе предаден на искащия го френски крал Карл [Шарл VIII], но като най-напред му беше дадена отрова, от която почина веднага, преди да пристигне в Милано, ако разбира се не е измамно общото подозрение⁵². Ако самите ние сме единни, с пречистени души под знамената на Христа и се облегнем единствено на неговата помощ, ще водим законна война с турците, като от това няма по никакъв начин да се стесни до такава степен християнската власт. Но за тези неща ще говорим повече на друго място.

Междувременно трябва накратко да вляза в спор с две категории хора, от които едните погрешно са въодушевени за война с турците, а други наопаки се разубеждават да вдигнат оръжие срещу турците. Защото и едните, и другите ми изглеждат на различно мнение, но че еднакво грешат. Понеже не всяка война с турците е законна и благочестива, така излиза, че където не се противопоставим на турците, нищо друго не остава освен християнството да се предаде на най-големите му врагове и да изоставим нашите братя, затиснати под недостойното им иго.

Когато невежото множество чуе името турци, веднага го обхваща тежък гняв и се възпламенява за убийство, като ги нарича кучета и врагове на името Христово. Без да помисли, че те първо са хора, после наполовина християни, без да преценява дали е законно основанието за война и накрая – дали е готово да се залови за оръжие и да дразни врага, който ще бъде много по-свиреп и див. То не мисли, че няма по-гибелни врагове за Църквата от нечестивите князе, особено духовните, и най-накрая, без да обръща внимание, че Господ, обиден от нашите престъпления, използва варварската жестокост за нашето изкупление. И междувременно ни се описват примери на турска жестокост. Но и това трябва да ни подсети, че е печално да се започва всякаква война с когото и да било. Защото това е и общата картина от всички войни, в които участваме нечестиво вече толкова години християни срещу християни.

Проклинаме в законите си жестокостта, но много по-жестоки неща са извършени в Аспера [дн. Асперен], не от турци, а от нашенци, мнозина от които даже приятели⁵³. Твърде скорошен е споменът за това изстъпление и въобще няма никаква нужда да припомням тази язва. Така че ако наистина ни представят такива картинни аргументи, то трябва да отхвърлим нашето безразсъдство, поради което така лесно се залавяме за оръжието. Защото е по-жестоко онова, което християни причиняват на християни, дори ако се извършват равностойни злодеяния. Наистина какво ли зрелище би било, ако отразено в законите, бъде поднесено пред очите на християните онова, което вече 40 години християни причиняват

на християните? Това е всичко, което ще кажа срещу онези, които не крещат нищо друго освен: „Война срещу турците! Война срещу турците!“.

Сега ще се заема с онези, които допускат грешка в противната страна чрез заблуда вероятно по-благовидна, но в никакъв случай не по-малко гибелна. Понеже има такива, които са изцяло убедени, че на християните е забранено да воюват, което мнение смятам за по-абсурдно до степен, че да не бъде опровергавано, но все пак не биха липсвали такива, които тук биха ме упрекнали, че в своите бдения възхвалявам повече мира и проклиnam войната. Но онези, които ме четат безпристрастно, дори когато премълчавам, виждат ясно да показвам безсрамие то на клюкарите. Уча, че войната никога не бива да бъде възприемана, освен ако, въпреки общите усилия на всички, не може да бъде избягната, понеже войната по самата си природа е толкова гибелна, че дори ако е предприета от най-справедливия княз в името на най-справедливата кауза поради нечестивостта на войниците и водачите им обикновено носи повече злини, отколкото добрини. По-смел е божественият Бернар [от Клерво], който нарича светската войска низост, но нарича светска онази армия, колчем е подбудена към оръжието от амбицията, гнева или жаждата за плячка. Казва, че онзи, който загине тогава, отива във вечността, а който убива и побеждава, живее като убиец⁵⁴.

Сега ще се заема с тези, на които се харесва учението на Лутер, според което онези, които се сражават с турците, въставали срещу Господ, който чрез турците наказвал нашите престъпления⁵⁵. Тази мисъл някак си накратко отбелязват парижките теолози: „Това предположение е напълно погрешно, въпреки че го подкрепяш със свещени слова“⁵⁶. Описват го като погрешно, а не като ерес, не просто го осъждат, но отричат изцяло неговата достоверност, като разбират, ако не се лъжа, че съобразно обстоятелствата предприемането на война с турците би било понякога правилно или понякога неправилно. Що се отнася до Писанието, безспорно е, че подбудени от Господ някога евреите водиха кървави войни с чуждите племена, но и че сам Мойсей с помощта на 23 левити изби хиляда свои съплеменници заради „Златният, отлетият, телец“. Но тук някой би се подвоумил, дали това право се отнася и до християните, особено понеже и евреите почти никога без заповед свише не предприемаха войни.

Прочее, ако някой отрича изцяло правото на християните да воюват, той трябва да отнеме и правото на магистратите да наказват престъпниците. Нищо друго не е войната освен наказание на мнозина от мнозина. ако злото не може да бъде поправено по друг начин. Но Евангелието, макар и да прощава прелюбодеянието, все пак не отнема законните права на магистратите, но и никога не ги утвърждава открито.

Впрочем Павел като че одобрява мечата, който се вдига за наказание на злините и за похвала на доброто. Защото, ако някой хитрува, че Павел там говори за езическия магистрат, комуто се искало да се подчиняват християните, за да не се изложат на скандал поради Евангелието, ако създадат впечатление, че смущават реда и установеното положение в държавата, може да се отговори, че и сред християните не може да се спазва

спокойствието на държавата по друг начин и че е задължение на светските магистрати чрез страха от наказание да укротят престъпниците, които от своя страна не се съобразяват със законите и предупрежденията⁵⁷. Ако отстъпим тази власт на магистрата, то трябва да отстъпим и правото на война на монарсите. Но ако и да смятам за абсолютно сигурно, че е по-добре всичко да бъде опитвано, преди да избухне война между християните и че не бива да се предприема нищо (освен ако не може да се избегне след като са напразно употребени всички средства за избягването) дори ако причината за войната е или най-тежка, или най-справедлива. Защото ако войната е предизвикана от страстта за власт, от амбиция, от лична обида или жажда за отмъщение, то тя трябва да се смята за разбойничество, а не за война. И макар и в по-голямата си част воденето на войни да е работа на християнските князе, все пак не трябва това най-опасно дело да се предприема без съгласието на гражданите и отечеството.

Ако неотвратима нужда ни подтиква към това, изобщо да се води война, то присъщо за християнската благодетелност е с всички сили да се обединим, така че войната да засегне, колкото се може по-малко хора и, като се пролее възможно най-малко кръв, да приключи възможно най-бързо. Защото заради това е похвален император Теодосий [I Велики] и е похвален от мъжа, най-достоеен за похвала Амброзий [Медиолански], че се въздържал от единение с тайнствата, понеже след като избил в сражение враговете, спечелил кървава победа. Но римляните издигали бляскави статуи и извършвали триумфи за броя на избитите врагове. Нито пък Амброзий, който разказва този факт за Теодосий, одобрява войната като нещо изцяло нужно или справедливо, ако не присъства религиозният дух, възлагащ цялата надежда за победа на Бога и устремен само и единствено към спокойствието на държавата⁵⁸.

Някои, когато ние питаме, как християнската общност би могла да просъществува дори да няма такива, които да я защитават със закони и оръжия, трябва да отговорят на безмълвния въпрос по какъв начин ще оцелее и ще се уголеми християнството, ако няма нито светски магистрати, нито оръжия, нито окови? Разбира се, ако с такова начало беше полезно да се появи Църквата, въобще не е нужно такова да е положение то на нещата завинаги. Тя се уголеми чрез чудеса, които сега не биха могли да бъдат открити. Впрочем дори и езическите магистрати защитаваха покоя на Църквата по това време, тъй като и тогава не беше разрешено никому да убива християнин.

После онова, което се отнася до мнението на Лутер, че заради това не е благочестиво да противостоим на турците, понеже чрез тях Господ би наказал злодеянията на своите, нито пък трябва да се викат лекари срещу болестите, понеже Бог изпраща и болестите за прочистването на своите. Като че ли не се отчита злобата на Сатаната, комуто все пак е наредено да противостоим. Значи е благочестиво да отблъснем турците, ако Бог не забрани това да стане с очевиден знак. Макар че, ако към война ни тласка не покоят на християнската общност, а страст за по-голяма власт или жажда за богатства, или някаква подобна причина, или ако

уверени в силите си в по-голяма степен, отколкото на Божията защита, се сблъскаме с тях, или ако, въпреки договорите, очевидно се започне война против волята Господна.

Нека прибавя и следното. Ако Бог толкова пъти изпраща срещу нас турците, за да ни призове към праведен живот и ние подготвяме оръжия, а не поправяме онова, заради което обиденият Господ ни изпраща безбройните варвари и водим война при лоши предзнаменования, което виждаме да се случва дотук, се боя да не би в бъдеще да видим още по-жестоки неща, ако не се обърнем с цялото си сърце към Господа и му принесем жертвата, която ни посочва *Псалмът*.

Но други възразяват, че е редно християните да воюват срещу християни и че не е редно да се воюва срещу турците, понеже Павел отрича да е негово дело да съди онези, които са отвън, и че му е достатъчно, ако съди онези, които са отвътре⁵⁹. А турците са отвън и не принадлежат към Църквата. Понеже, ако е редно да убиваме турците, защо пък някога Църквата не се въоръжи срещу езичниците, които толкова много свирепстваха срещу привържениците на Христа? Но Августин не го искаше и тогава, когато нашите бяха с по-големи сили и по-многобройни от тях, като даже се застъпваше за онези, които убиваха християни, да не бъдат подлагани на наказания от императора и не посочва друга причина, освен че по този начин ще бъде затъмнена славата на мъчениците⁶⁰.

Четем, че императорите идолопоклонници са свирепствали най-жестоко срещу богатствата и телата на християните, но никъде не прочитаме за християни, които се бранят с оръжие или замислят отмъщение. Те използвали единствено защитата чрез бягство, която Господ им е предоставил. Макар и да не липсват автори, сред които и Тертулиан, които смятат, че бягството е не просто предоставено, но и разрешено в този момент по някакъв божествен план, понеже дотогава малцина бяха глашатаите на християнското учение, но бягството им ще разнесе по-нашироко Евангелието⁶¹. След като то бе разнесено из света, бягството беше вече начин за отричане. Но ако бягството не е разрешено, още по-малко е разрешено залавянето за оръжие.

Но християнското простолудие смята погрешно, че всекиму е разрешено да убива турчина не по по-различен начин, отколкото едно бясно куче и не заради друго, а защото е турчин. Ако това беше вярно, щеше да е разрешено на всеки да убива юдея, което обаче, ако някой се осмели да извърши, няма да избегне наказанието на гражданските закони. А християнският магистрат наказва юдеите, ако се провинят в нещо срещу обществените закони, а ако им се подчиняват, не се убиват поради различната си религия, понеже християнската религия се налага с убеждение, а не с принуда и се посява, а не се натрапва. Така правото, чрез което се наказват юдеите, както и християните, притежаваха някога езическите владетели срещу християните и сега биха го имали турците, ако Бог обърне нещата така, че да заживеем под тяхната власт законосъобразно. Ето защо злощастно бъркат онези, които вярват за себе си, че директно ще хвърлят на небето, ако се случи така, че паднат в бой срещу турците. Ос-

вен това не е сигурно мнението, нито дори ако подложиш врата си на зовящия към идолопоклонство тиранин, че ще попаднеш на небето.

После, толкова голяма беше кротостта на древните водачи на Църквата, че дори не искаха да бъдат наказани със смърт юдеите отстъпници. Това е видно от раздела: „За освещаването“ IV, главата „Мнозина от юдеите“. Понеже, когато крал Сисеманд⁶² узнал, че мнозина юдеи, които, отрекли се от по-раншната си нечестивост, изповядвали християнската вяра, но не само се върнали обратно към древното си богохулство, но също така принуждавали да упражняват юдейския обред, като обрязвали децата и робите си, се посъветвал с първенците на Църквата по какъв начин да бъде поправено това огромно престъпление. Отговорено му е чрез декрета на Десетия Толедски събор, че такива юдеи, поправени чрез папската власт, трябва да бъдат отново привлечени към достойния християнски култ. Онези, които не се поправят доброволно, да бъдат наказани чрез мъмрене от свещеника, децата да бъдат отделени от общение с родителите, а на робите да се даде свобода поради телесно увреждане⁶³. Ясно е обаче, че свещениците нямат никакво право да убиват когото и да било. А сега сквернословие срещу Христа или Дева Мария дори без отстъпничество се наказва със смъртно наказание, а изпадналият в еретически заблуди се предава на огъня, дори ако не е извършил престъплението сквернословие. А пък Беренгарий [от Тур], изпаднал в толкова достойна за презрение заблуда, не бил убит и дори не му било отнето званието архидякон⁶⁴. Изгаря се и християнин, завърнал се към езичеството. Но по-справедливо би било да бъде изгорен юдеят, който е в зряла възраст, изучил е катехизма, доброволно е изповядвал Христа, отколкото онзи, който е покръстен в детска и несъзнателна възраст.

Това го споменавам, не за да укорявам жестокостта на съвременните обичаи, вероятно необходимата, а за да изтъкна, че Църквата колкото много процъфтяваше в истинната си благочестивост, толкова повече се ужасяваше от войните и смъртните наказания. Божественият Амброзий оценява в цезаря⁶⁵, че отблъснал варварското нахлуване от Италия, но не го одобрява другояче, освен ако оръжията не се вдигнат с вяра и любов към религията, макар и това да не е, както казва, евангелското съвършенство⁶⁶. Виждаш колко обмислено и колко предпазливо одобрява войната. Разбира се, да се отнеме изцяло правото на меч от светските владетели и магистрати, не би било нищо друго освен да се обърка цялостното положение в държавата, да се предаде богатството и живота на гражданите на наглостта на престъпниците, като така не би имало никакъв добър пример, та свещениците, нека не кажа, че сами ще водят война, но ще се вплетат във военни дела. Воюват в името на Бога, но не трябва да се замесват в светските дела. Освен това войната е дело светско и почти езическо, понеже ако е редно свещениците да се сражават, то е редно и да колят. Сега, когато нарежданията на папите възпират свещеника от лечителството, с какво лице го изпращат на бой, когато изкуството и усърдието на лечителя е да служи, а на войника да убива? Но примерът за отбиването на болестите не съответства изцяло на основната тема. Защото

употребата на лекарства не е свързана с никаква несправедливост и вреда. А който води война, така отбива от себе си неправдата, че да причини зло на другите. Понеже ако войната се започне по недостатъчно справедливи причини или се води не така, както е редно, тъкмо така трябва да се одобри, както ако някой се опитва да победи болестта по зловреден начин. Дори и онова се подлага на проучване, дали онзи, който, усещайки се зле, признава, че болестта му е изпратена от разгневения Господ, е редно да прогони болестта, след като му се дадат лекарства, понеже междувременно би се поколебал в основната мисъл за изпълнението на онова, което е изпълнявал. Защото изглежда, че той открито се бори срещу волята Господна. Но тъй като така се дава всекиму позволение според първото природно право за защита на собствената неприкосновеност чрез каквато и да било надежда за изцеление, дори ако заради лечението на здравето не се натъкне на ново престъпление, все пак е явно, че той сърешава тежко, понеже отхвърля милостта на Бога за изкупление на бурния живот и се въвлича във върховна опасност, защото не само не се облекчава от болестта, но си навлича и по-тежко зло. Защото да се смята, че е възможно да се победи болестта с медицински средства срещу Божията воля, е връх на нечестивостта. В подобно положение сме, когато знаем, че ние се подбуждаме чрез турските нападения към изкупителен живот и взаимно съгласие, но като улюрстваме в престъпленията си, смятаме, че ние, въпреки Божия гняв, можем със собствени сили да отблъснем бедствието. Понеже, след като бъде предадена верността на клетвите и договорите, нападаме турците, правим така, сякаш, когато сме болни, искаме лекарство не от лекари, а от злодеи. Следователно както верен съвет дава на болния онзи, който го убеждава първо да се примири с Бога и да познае ръката на Бога, която е по-нежна според заслугите и да измоли милостта на Бога, след като възприеме план за поправяне на живота си, така полезен съвет ще даде на християнските владетели онзи, който ги убеди, че преди да се хванат за оръжията, трябва да отстранят онова, поради което разгневеният Господ изпраща срещу нас толкова често турците.

Изобщо, ако ние си обещаем победа чрез нашите сили, какво друго [ще последва], освен че ние ще сгрешим и все повече и повече ще изпитваме Божия гняв, като се противопоставяме повече на Господа, отколкото на самите турци? Не е нужно обаче да припомням онова, което отвърща Господ от нас. Нека всеки погледне в себе си и размисли достатъчно у дома. Господ отново *заклучи, че всичко е грешно, та да се смилн над всичко*. Един страда от едни пороци, друг е по-явно зъл, трети пък по-прикрито, но всички все пак се нуждаем от Господнята милост. Все пак това, което е особено и очевидно, най-вече се пренебрегва. Кое е то? Дамо се стоварят върху малцина нещата, които ще кажа с нежелание и мъка, а дано и върху никого да не се стоварят. Църковните пастири толкова много се отдалечиха от своя първообраз. Колко всичко това повреждат най-лошите молци – амбицията и печалбата.

Освен това, колко години гледаме външните князе да вокуват помежду си с непримирима омраза? За Елена водиха десет години война пър-

ците и троянците. А пак за Елена, колко по-дълго се воюва в Милано⁶⁷? Каква злина не е преживяла Италия? От какви злини не е засегната Галия [Франция]? Плачат даже и страните – победителки. Тайната на войната, която водихме с гелдрийците толкова години, е по-добре да не засягам⁶⁸. Твърде силно е онова, което чувствахме. И за да не разглеждам отделните случаи, коя област би останала, където поради невероятната скъпотия не е притиснат нещастно бедният народ? Къде са днес следите на истинската вяра, на християнското милосърдие и на мира и съгласието? В кой век бяха по-големи възможностите за измамата, наглостта, грабителството и лъжата?

И междувременно като че ли братята християни призоваваме турците. Ако искаме наистина да успеем да отхвърлим турците от нашите вратове, преди да отстраним от душите си гнусния турски род, да отстраним алчността, амбицията, страстта за власт, самоувереността, нечестивостта, лука, любовта към удоволствията, измамничеството, гнева, омразата, завистта и след като ги съсечем с меч на Свети Дух, да издигнем истински християнски дух и, ако се налага, да се бием с турските хора под знамената на Христа и начело с Него да ги победим. Това обещава Той в *Левит*, но на онези, които спазват Закона: *Преследвайте враговете си и ще се сгромолясат пред вас. Ще преследват петима от вас сто чужденци и стотина от вас десет хиляди.*

Тогава обаче ще бъде най-приятният триумф на Христа, ако така се държим, че не ги убием, а ги привлечем към общността на религията и благочестието. Такива победи обича Онзи, който се радва на името на служител, Който убива така, че да съживи, и така ранява, че да излекува. Убийството би било благочестиво и най-приятно за Господа, ако така бъде убит Турчинът, че съществува като християнин, така да се унищожи нечестивият, че да излезе благочестив. Това значи би била единствената цел, това би било голямото усърдие, та да разширим повече властта на Христа от нашата. Иначе да се избият турците, какво друго би било, освен да се принесе жертва на Оркус [Плутон]? Да се владее онова, което Турчинът владее, да се заповядва на онези, на които заповядва той, без да разглеждаме останалото, би могло да ни направи по-горделиви и по-алчни, но не и по-щастливи. И ще възникне опасност да не би ние да дегенерираме до турци по-бързо, отколкото да ги приберем тях в стадото Христово.

Всеки осмисля, че освен Сирия и Палестина, толкова царства на Гърция, толкова провинции на Мала Азия, в които някога се е проповядвало Евангелието от апостолите, сега са почти опустошени и са притиснати от варварската тирания, та от какво може да стане така, че не само да копнее с всичките си мисли и да желае името Христово, което сега изглежда стеснено, но то да бъде познато, чествано и обожавано из целия свят, както е в *Псалма*: *Всички народи, с различни езици, но заедно, в един храм, тоест в единството на Църквата да пеят в слава на своя Изкупител?* Защото блаженият апостол Павел ни посочи добрата надежда, че ще стане така, че някога и най-вироглавият народ на юдеите ще се присъедини към същото стадо и с нас ще признае за единствен пастир

Иисус⁶⁹. Колко повече това трябва да се вярва за турците и другите варварски народи, от които, както дотувам, никой не почита идоли, но са наполовина християни.

Ако толкова малко ученици можах да поставят под Христовия ярем целия свят, без да са въоръжени с друга защита освен с вярата в Господа и с меча на Св. Дух, какво ли не бихме могли ние с Христовата помощ, които освен християнски монарси имаме толкова учени теолози, толкова изтъкнати първенци и толкова професори по евангелско съвършенство? Не се е скъсила ръката Божия, освен ако на нас ни липсва милостта Му. Краят на всичко зависи от Неговата воля, а Той казва: *Без мен нищо не ще сторите*. С Неговата защита от един ще побягнат хиляда, а ако Той е против нас, нищо не ще постигне и най-многобройната войска нито пък каквото и да е военно снаряжение. Значи след като котвата на цялата наша надежда бе фиксирана предимно в Него, нищо не пречеше да се одобряват планове на човешките съвети, които така трябва да се употребят, че в нищо по-различно всички ние да не се отклоняваме от защитата на вечната Божественост, чиято милост очакваме напразно да дойде, ако по име се сражаваме за Него, но всъщност воюваме срещу волята Му.

За да разберам обаче, дали да започваме война с Божието съгласие или трябва да бъде спряна успешно, не е нужно да се събират пророците, нито по примера на Давид, след като докарва Ефот, да се допитаме до оракул или по примера на Геден да очакваме тройно знамение. При също е на юдеите и езичниците да очакват чудеса, но не и на вярващите. Още по-малко трябва да се употребяват жреци и гадатели по примера на езичниците. Няма по-сигурен оракул от Священото Писание, нито по-сигурно знамение от духа, който е сигурен в правотата си. Ако усърдието за спокойствието на държавата изважда за тебе меча от ножницата или състраданието към потиснатите братя или любовта към религията, ако цялата надежда за победа е възложена на Божиата защита, ако справедливият взор не е устремен към нищо друго освен към славата на Христа и ползата за Христовото паство, прецени за себе си отговора на молитвата по Божият промисъл: *Настъпи и ще победиш!* Ако Священото Писание се противопоставя на духа ти, помисли, че чрез ангел е оповестено да се успокоиш. Ако жестокостта, ако любовта за разширяване на властта, ако страстта към грабежи зове към оръжията, знай, че нито една птица не би могла да лети по-гибелно в птицегадаенето. Защото, ако междувременно изглежда, че се получава нещо щастливо за онези, които започват война с такива предзнаменования, но това не е щастие, а коварна стръв, която въвлича в по-тежки бедствия. Същевременно поради нашите престъпления и поради неверието на хората в Бога се определя това, че много неща обещаваат сигурна победа, когато Божия промисъл подготвя пълно поражение. Така у Омир се изпраща *oulos oneiros*, който въвлича в огромно поражение гърците, подбужда към оръжията от надежда за победа⁷⁰. Така в Священото Писание се описва лъжлив пратеник на Духа Господен, който чрез устата на всички пророци обещаваше великолепна победа на Ахав, царят на Израел, до-

като Господ му подготвяше гибел. Защото веднага още в първата битка умря от раните си, получавайки наказание, след като не послуша Михей. Чути бяха 400 пророци, които бяха единомислени, а беше пренебрегнат Михей, който единствен предсказваше истината.

Смятам, че и нашите монарси трябва да се пазят от такива пророци. Защото има такива, които чрез пръстени и пророкувания обещаваха победи, такива, които са ошастливени от туники и мечове, такива, които [гада-ят] по говорене през корема и звездите, и такива, които обещаваха успех според човешките умения и заштити. Казват: „Ние сме толкова и толкова на брой, ние сме с толкова и толкова машини, ще настъпим по тези места, така и така ще нападнем враговете, и с Господ и без Господ, победата ще е наша!“ Други се провикват от свещената катедра: „Вървете с късмет! Господ ще предаде враговете в ръцете ви, ще ги отведе с железни рогове, докато не ги изстребите изцяло!“ Такива мощни гласове, същевременно и продажни, безнаказано издигат за опасност на народа, а самите те се крият надалече от стрелите у дома и се отдават на чревоугодничество. Знае се добре, че някога е имало такива мнозина глашатая на войната. Дано сега да няма нито един такъв.

Така може би ще изглеждам на някого, че съм започнал разубеждение относно война с турците. Нищо подобно, а говоря повече, че е по-добре да водим успешно война с тях и, разбира се, да предоставим на Христа блестящи триумфи. Защото да не се крещи нищо друго освен за война срещу турците, срещу чудовищните зверове, срещу предателите на Църквата, срещу народа, който е оцапан с всякакъв род престъпления и позор, какво друго означава освен да се предаде на враговете неопитното множество?

Дори аз самият неведнъж съм се чудил, когато слушахме наскоро за честите унгарски поражения, за достойната за съжаление неотдавнашна гибел на Людовик [Лайош II], за тъжния жребий на кралица Мария. Засега отново овладяното кралство Унгария и за така жестокото опустошение на Австрия, за нашите области и дори за самата Германия е толкова безразличието, като че онова, което се случва, не се отнася изобщо до нас. Свиваме юмруци и се пилеем в удоволствия и празни работи, понеже не понасяме да се пилеем за защита на християните.

Нито пък за мене е тайна, защо тук мнозина имат навик да се оправдават. Колкото пъти тази тема беше подхващана от римските папи, винаги изходът беше смехотворен. Понеже или нищо не беше предприето, или делото изпаднаше още по-надолу. Казват, че събраните пари потънали в ръцете на папите, кардиналите, монасите, вождовете и князете. Защото наместо заплатата на простите войници се оставяше правото за плячкосване.

Толкова пъти сме чували за кръстоносна експедиция, за освобождаване на Светата земя, толкова пъти виждахме червения кръст, украсен с тройна корона, с пурпурен скрин, толкова пъти чувахме свещени речи, обещаващи всичко, толкова пъти блестящи неща, големи надежди, но нищо друго не триумфираше освен парите. И така, нека се подсетим с поговорката, че е най-срамно да се удариш два пъти във върхлитация ка-

мък, ние, които грешим вече повече от три пъти, как бихме могли да повярваме на каквито и да било блестящи обещания, като толкова пъти сме били открито мамени? Това обстоятелство като цяло отчужди душите на хората от индулгенциите. Казват: „Мислехме, че търговията е чиста.“ Веднага се сменяше заглавието, веднъж беше турският проблем, веднъж папата беше притискан с война, веднъж беше юбилей, който е двоен, за да е двойна печалбата. При [папа] Александър [VI] беше даже троен, понеже може би беше недоволен от търговията⁷¹. Веднъж се предлагаше власт по-голяма от пълна и се подлагаше на опасност Чистилището да не остане изцяло без никакъв обитател, веднъж се строеше храмът на блажения Петър във Ватикана, веднъж беше закъсал [свети] Якоб от Компостела, веднъж Свети Дух, онзи раздавач на подаръци, изпросваше пари от всички, веднъж монаси отиваха на планината Синай, веднъж се предлагаше много човечен план за помилване на длъжниците и дори за справедливо възвръщане на богатата, несправедливо получени от ограбените храмове⁷². Какво повече? Нямаше нито начин за прекратяване, нито край. Част от парите сечаха князете, за да получат грамота от папите, друга част от деканите и служителите, трета част от комисарите, четвърта част, онези, които оглавяваха изповедите. На едни беше давано, за да говорят, а на други, за да мълчат. Немалка част премина у престъпните, каквито изобщо са, служители и дипломатофори.

Казват, че тези забавления, толкова пъти провеждани публично, разбираше и понасяше простият народ на Германия и още по-простият народ на Галия [Франция]. Когато Западна Фландрия беше заета от морето и целият регион доби жалък изглед, там подръка бяха индулгенциите, колкото се може по-либерални⁷³. Тази причина раздвижи всички бързо, дори отчасти и властта на Адриан [VI], неотдавнашният папа⁷⁴. Събрано беше достатъчно, така че тези пари да бъдат предадени на пострадалите. Изпратени бяха делегати, които, като огледат местата, да докладват по какви начини и какво трябва да бъде поправено. Нещата бяха описани картинно. Къде обаче изчезнаха парите, няма защо да припомням, но със сигурност нищо не беше употребено по предназначението, за което бяха събрани.

Такива и много други подобни неща днес ни изпълват с лоши преживявания, колчем съветваме всички монарси да се обединят срещу турската свирепост и дано да имаме чрез какво ясно да можем да обясним за празнословия тези призови. С голямо усърдие това дело беше провеждано някога от мнозина папи, и което е достойно за учудване от самия Бернар [от Клерво], светият монах, нищо не бе пропуснато от Висарион [Никейски], от Пий II⁷⁵. Това дело създаде много кръстоносни орден, постигнати бяха големи успехи, прибавени големи почести. За това, какво беше проведено, крещи самото дело. Леон X насочи всичките си сили в него, като изпрати легати кардинали из всички християнски провинции, и то не какви да е, а отлично образовани мъже. Никъде пратеничеството не беше изслушано благосклонно, когато Лутер още не беше написал нищо срещу папските индулгенции, нито пък беше издал статията, че

войната срещу турците не е нищо друго освен да се сражаваме срещу Господа, Който ни изпитва чрез тях⁷⁶.

Видно е, че припомням това тук, съвсем не защото самото дело го налага, а за да не смятаме, че е достатъчно да се крещи срещу турските зверове, но да обмислим план, чрез който да може да стане така, че след това, ако трябва да се сражаваме, да се бием срещу турците с по-голям успех, отколкото преди и духовете на хората, ненапътно враждебни по някаква причина, да обърнем към служба на благочестието. Сега по-отблизо ни притиска силата на злото и имаме князе, които не по-малко се отличават по власт, отколкото изпълват по религиозна ревност, император Карл [V] и неговият брат крал Фердинанд и най-сетне, дано по-скоро и християнейшият съюзник, кралят на Галия [Франция] Франциск [Франсоа I]⁷⁷. Не както поради своето благочестие, но и поради честта на името си (понеже заслужи да бъде наречен защитник на католическата вяра) ще вземе участие в това начинание и прочутият крал на Англия Хенри [VII]⁷⁸. Трябва да се молим и да се надяваме да стане така, че нашият милостив Господ Иисус Христос да изпрати достоен за Самия Него Дух на Своя наместник Климент VII и да го укрепи и да го дари с късмет, както се говори, че го носи пред Себе Си и това се вярва от добрите хора⁷⁹.

Чрез тези планове би могло да се получи така, че войната да се развие сполучливо, нещо което вече по-рано разяснихме достатъчно, ако най-напред от всичко угодим на гнева Господен, ако намеренията ни са чисти и справедливи, ако цялата ни увереност е в Христа, ако се сражаваме под знамената Му и Той триумфира в нас, ако, като се подчиняваме на заповедите на нашия Бог, настъпим срещу враговете така, сякаш сме пред очите Му. Защото, ако само поради една-единствена кражба на Ахав целият народ на Израел се сражаваше нещастно с враговете, какво може да се очаква за нас, ако пълни с престъпления от страна на престъпните войници, които, като са с продажни души не допускат нищо, което да не е безчестно, докато тръгват на война, изпълнени с желание за плячка, връщат се много по-жестоки към своите, отколкото към враговете, които се обграждат с курви, които, пияни, играят на зарове в палатките, дават лъжливи клетви, карат се и се бият? Които са водени не от друго във войната, а от свободата да съгрешават и от надеждата за плячка? Ако искаме Бог да се сражава начело ни, не бихме могли да бъдем такива, каквито бяха онези войници, а като онези, които описва божественият Бернар [от Клерво], за които се колебае дали трябва да ги нарече монаси или войници, понеже имаха такава голяма чистота на нравите и храброст в битките. Поне духът да е освободен от престъпление, и да не би като действаме под знамената Му, да предизвикваме Господ с нашите престъпления. Но ако такъв трябва да е войникът, много повече се изисква от вождовете, още повече от монарсите, които, ако се стремят към богатства и към сладостта от по-обширно управление в по-голяма степен, отколкото към благото на държавата (онова, което трябва да се подозира в думите ми за нашите работи най-малко), всичките наши толкова трудни усилия ще се насочат към нещастен изход. Също така, ако

папата, което е изключено, разсъждава така: „Ще разширя властта си, ще се увеличат доходите от новите църкви, ще укрепя властта си, на моите кардинали, които са ми се клели, ще предоставя градове и провинции и чрез тази война ще управлявам и самите монарси“, се боя, да не би да предприемем тази война за голямо зло на християнството.

Разбира се, за да не се получи така, зависи от нас. В нашите ръце е да подготвим духовете си и Господ ще ни даде щастлив край. Ако после някой по-прост се смее на това, като че е налудничаво, много пъти да внимава да не се смее със сардонически смях, нито пък аз бих отказал да видя, че говоря смешни неща, стига да не беше така, че всяко наше стълкновение с турците завършва с неуспех.

И се оплакваме, че нещата, които предприемаме, се провалят, когато под името на Христа досега вършехме делото на Сатаната и когато вдигахме оръжие, докато Бог е гневен? А Господ вика чрез Исая и ни зове и днес, нас, за които е написано: *Отстранете злото от очите ми, не се дръжте извратно и се научете да правите добро и елате и ме осъдете!* Обещава безценното, заплашва гнусното, но не се чува да обещава, нито да заплашва. Пренебрегваме благоденствията, презираме заплахите и се оплакваме, че Той ни порицава. Оплакваме се от войната, когато ние самите я викаме за себе си. Оплакваме унищожения мир, когато пропиляваме спокойствието на мира за лукс и развлечения, нито пък имаме в мирно време мир между нас самите. Докато вражеските оръжия почиват, кипят домашните вражди, кавги, спорове и раздори и като някой не пада в сражение, мнозина загиват в разправии и пиянства. Оплакваме се, че земята не отговаря на нашите обети, когато ние самите не откликваме на Божиите заповеди, мърморим срещу Бога, че полята страдат от безплодие, когато ние там не отглеждаме нищо друго освен листа, тръни и плевели. Чудим се, че небето постоянно излива дъждове, когато сухотата в нашите сърца е толкова голяма, че само тук-там някой пролива по някоя сълзица за своите прегрешения. Оплакваме се от оскъдящата и скъпотията, като че ли не в колкото си щеш пъти при изобилно плодородие чрез грабителство, алчност и монополизъм сами създаваме или недостиг, или скъпотия. Скърбим, че се ражда по-малко от обичайното, а онова, което е родено, не се предлага на бедните. В края на краищата се оплакваме от толкова злини, а не благодарим на Бога за добрините. Оплакваме се от злото, като че за несправедния си живот заслужаваме нещо добро. Ридаем за нещастieto на нашия век, когато при толкова бедствия на нас ни остава време да бъдем зли. И когато не без причини някои предсказват, че настъпва края на този свят, все пак не само сключваме бракове законни и незаконни, както по времето на Ной, но и гуляем, домогваме се до почести, преследваме титли, трупаме, с дълги усилия овладяваме царства, свързваме имения с имения, градове с градове и владения с владения, както върви с върви.

Да чуем, значи, гласа на съветващия ни Господ, а Той да чуе гласа на зоващия Го народ. Ако сторим онова, което заповяда, а Той не направи онова, което е обещал, нека да отидем при Него, да Му поискаме обяс-

нение, Той няма да приеме да се опровергае така, Той, Който оплаква случаите за съжаление.

Остава да кажа нещо и за призоваването на духовете на смъртните. Без съмнение смятам, че народът ще е по-наклонен за тази война, ако види и у всички върховни и законни монарси, че и те се заловят наистина единодушно. От тях в това дело по право пръв е кайзерът Карл, с неговите сатрапи, после е християнейшият крал, трети е крал Фердинанд [фон Хабсбург], когото най-отблизо застрашава това варварство, а после и останалите владетели. Защото, ако е редно да се говори истината, да се вършат подобни начинания от кардинали, епископи, абати и свещеници, нито е прилично, нито съответства на Сещеното Писание, нито на църковните разпоредби. Най-сетне досега никога не е било успешно. Понеже, не знам защо, Марс е по-несправедлив към свещениците, след като бъдат осветени военните начинания, и войникът по-охотно се подчинява на светски командири, отколкото на духовници. Най-сетне войната има много стратегии за настоящите неща, които са повече нужни, отколкото достойни и които се извършват по-търпеливо от хора, които са по-далече от упражняване на евангелското съвършенство. Защото воюването е по-скоро необходимост, отколкото достойно занимание, макар че сетне, понякога, почти всички изглеждат, че са родени с благороднически титли – графове, херцози, барони, маршали и ландграфове. Тези титли очевидно бяха или договори, или възнаграждения, сами по себе си, за обществения покой при решителен момент в живота за предоставящите, но всяка от този род е от титли или от дарения, дори ако прибавиш и тази на кралете и е далеч под достойнството на онези, които са наместници на Христа. Макар и те, от друга страна, да дължат почит и подчинение на владетелите, които поемат върху себе си своята служба. Справедливостта на владетелите ще даде опрощение на говорещия истината, които едва признават самия папа, и то, когато е изгодно за тях. Житейските заслуги преценява единствен Бог.

Прочее, което се отнася до съсловието на политиците, няма нито един толкова смирен епископ, че монархът да бъде навсякъде по-висш по достойнството на функциите си. Амброзий беше епископ на един град, но нему се подчини Теодосий, не император по продаваема титла, но управляващ надлъж и нашир. Четем, че Христос никога не е воювал, но ни предаде Божествената философия, посочи пътя към безсмъртието, поучаваше грешните, опровергаваше неверниците, утешаваше малодушните, покровителстваше слабоумните, усьрдстваше да придобие колкото се може повече хора за Отца, побеждаваше с благодеяния достойните и недостойните, лекуваше всякакъв род болести. Това е наистина висша и царствена функция, към която, ако съотнесеш всички задължения на военните достойнства, [те] са плебейски и робски.

Не унижавам дължимата почит към владетелите, която признава и Павел, а само показвам реда. И все пак не зная по кой начин става така, че повечето пренебрегват онова, което е по-достойно, и са привлечени от онова, което е по-простичко, когато никой не е дотам глупав, та ако има

скъпоценни камъни и злато, като ги пренебрегне, да се радва повече на желязо и олово. Колко лошо се съчетават тези думи: кардинал-стратег, епископ-херцог, абат-граф, свещеник-стотник? Също така като че показваш статуя, която е наполовина от скъпоценности и наполовина от кал, или кентавър, смесица от човек и кон. Не бих настоявал някому да се отнеме чрез сила или метеж онова, което притежава, но ако Господ внуши тази мисъл на църковните служители, та да се откажат доброволно от светската власт, с нищо няма да се влоши положението на християнството, по мое мнение, а също и те ще получат не по-малко почести или спокойствие. Толкова право на имот ще може да им остане, колкото е нужно за почтената чистота и дори достойнство. Чистотата на нравите и изтъкването на свещената доктрина ще укрепят авторитета им. В това толкова биха подкрепили князете, та ако, когато поради невежество или гняв и амбиции се насочат към тирания, да ги вкарат в пътя чрез здравословни и бащински напътствия. Тези, които достигнат до място по-близко до Христа, трябваше да бъдат очистени от тези по-просташки функции.

У британците [англичаните] достойнството на духовенството е върховно и цензът е богат. Но все пак там няма нито един епископ или абат, който да има и трохица от светска власт или лъкове, или бомбарди, или свита, нито пък някой от тях сече монети, с изключение единствено на архиепископа на Кантуария [дн. Кентърбъри], но и това само по милост и почит. Тази почит получил поради смъртта на божествения Томас Акренски [Томас Бекет]⁸⁰. Никога обаче не се заплита във военни начинания, но се занимава с грижата за църквите.

Но се боя да не би да е възможно това да желаем повече у другите, отколкото да се надяваме. Нито пък е полезно нещо да се постига чрез метеж. Така по-малко ще проявява недоверие народът, ако вижда, че делото се води с обединените усилия на законните монарси, ако голямата част от парите се предаде на изтъкнатите държави, та където го изисква настоятелно делото, тогава да се предоставят за настояща употреба. Ако се избегне всяко подозрение, че по този претекст не се търси случай за ограничаване на свободата и правата на държавите или на християнските крале и князе, ако, колкото е възможно да стане, се съблюдава имунитетът на Църквата, за да не стане така, че, докато поради лоши съвети се домогваме до покой за нас от турците, да разтърсим чрез граждански войни цялата християнска власт и докато рушим турската тирания, си навлечем срещу нас самите нещо повече от турска тирания.

Но макар и да не може да се води никаква война без пари и даже това е най-тежко от всичко, все пак събирането им трябва да бъде така направлявано, че да е поносимо за бедния народ, където и да живее. Князете се помнят най-вече с много години войни, годежи, възшествия, поклонения, събирания, измолени и неизмолени, монополи, промените в курса на монетите и други многобройни титли, а народът се унищожава, хазната на държавите е изтощена, колкото много се затруднява все още чрез недостиг или оскъдица на необходимите неща. Трябва да се купи четири пъти по-скъпо, ако искаш нещо.

Но нима някой не знае колко размирно нещо са гладът и жаждата? Никога това е изпитал Мойсей. И досега виждаме цялата тежест на събиранията да се стоварва върху селяните и бедния народ. Но вече чувам да им викат: „Нека да бъдат ограбени богатите, невежи и предадени на разкош абати, нека да бъдат ограбени епископите, които прахосват лошо кралските богатства, нека да бъдат ограбени и канониците, натоварени със свещенодействия и междувременно утаждащи си!“ О, размирни гласове! Защо не викат с такова старание да се ограбят всички богаташи, всички магистрати и първенци? Защото и сред тях има такива, които или зле стопанисват своите богатства, или ги прахосват по-лошо. Не всички епископи са такива и е възможно да има и само такива епископи, както е възможно да има и [такива] магистрати. Но примерът на ограбването ще отвори прозорец за лошите за ограбване на всеки.

По-справедливо е, за да не се обиждат достойните, да се прощава на недостойните, отколкото, докато злите са нападени от достойните, добрите да страдат от недостойни неща. Нека не припомням, че често твърде много насоченото срещу лошата страна подозрение подмамва народа и че за него нечестивостта е нетърпима, за да може да се поправи със законни методи. Но като цяло лошите ще са по-малко, ако се съберат добрите. В края на краищата не би се оценило високо, ако готовите да пилеят по-престъпно се отърват от лошите прахосници. Старо е болното място на военните и завистта на простолюдието спрямо покоя и богатствата на свещениците, на което, ако князете дадат възможност, не биха направили нищо друго освен да налеят масло в огъня. Казват: воюва се за християнската религия и е редно те да харчат най-много.

Но какво чувам аз, че князете и народът са чужди на християнската религия? Нима не в това възвишено име князете не приемат властта, за да бранят покоя на християнската религия? Ако правят това, какво друго съблюдават освен това, което са обещали под клетва? А и народът, докато се залавя за оръжието, какво друго съблюдава освен онова, което не би могъл да пренебрегне без нечестиво престъпление? Казват: „Биём се за безгрижните!“ Напротив, сражавате се за вас самите, докато водите война за съпругите и децата, за *олтарите и огнищата*, така да се каже, за храмовете и техните служители. И те не са безгрижни, а имат своята функция, молят се, поучават, утешават, увещават, отслужват тайнства, ходатайстват пред Бога заради престъпленията на народа, измолват с молитвите си победа за вашите оръжия. Да признаем, че те са безгрижни, ако Мойсей е бил безгрижен, когато по време на сражението на евреите с амалекитите не правил нищо друго освен да се моли на Бога. Повече се сражавала молитвата му, отколкото техните оръжия. Очите гледат за цялото тяло, ръцете работят за цялото тяло, стомахът мели за цялото тяло, и изобщо отделните членове служат за себе си, докато обслужват цялото тяло. Това го казвам, защото, ако изобщо не може да бъде опазен имунитетът на духовниците, ще намалее данъчното облагане, макар и да не е несправедливо онези, които притежават феоде, да допринесат за своя дял и, които искат да вземат участие в почестите, да понесат частично от бремето.

Та като досега народите понасят голямото парично бреме за войната, може да стане така чрез този план, ако князете орежат излишните разходи. Ако сторят това, ще видят колко доходът нараства с налозите. Защото кой достойно ще прецени, колко изразходват за тържества, разточителства, пирове, амбициозни пратеничества, комар и зарове? Ако смятат за свято и благочестиво да се сражават срещу турците, каква по-надеждна милостиня пред Бога биха могли да представят, ако увеличат доходите си си чрез пестеливост и че което изтръгнат от празната шумотевица, ще се употребява за благочестието?

Това, което казвам за владетелите, трябва да бъде чуто и от всички богаташи. Два пъти по-приятно ще е за Господ, ако онова, което се употреби за благочестието, е изтръгнато от пороците. По този начин ще стане така, че никой няма да обеднява стремително и чрез увеличаване на доблестта си ще забогатява. Това също така ще намали недоверието на народа, че което е решено, ще се изпълни. А досега при събирането на парите е проявена бързина, а в извършването на начинанието беше чудна бавността, да не кажа бездействието.

Остава да отговорим накратко на онези, които твърдят, че тази война няма нищо общо с християнската религия, но че единствено се сражават двама князе за кралство Унгария, от които Турчинът подкрепяше единия, но бидейки повикан. И го подпомага не за друго, а освен защото се бои от толкова силен съсед, чиято власт като че нараства с дни, след това, че има брат, чиято мощ е ужасна дори за християнските владетели. Казват: „По-разумно е онова кралство да си беше отишло към Йоан [Янош Запойя] или да се отстъпи изцяло, отколкото да се разгневява срещу християните един така силен и кръвожаден народ.“⁴¹ Защото невинаги трябва да се спазва стриктно правото, а междувременно да се види какво е полезно и същевременно да се види, че да се откажеш от правата си е много изгодно. За да не лъжа, сам бих пледирал за отказ, ако бях привлечен сериозно към съвета и не се съмнявам, че чрез изключително както благоразумие, така и благочестивост е известно достатъчно на надарения крал Фердинанд мнението на неговия съвет по този въпрос.

Не е наша работа да даваме мнение за недостатъчно познати неща. Но нека тези същите разкажат онова, дали смятат за справедливо, че за напред по решение на турците трябва да имаме или да нямаме крале, а след това ще трябва, съобразно тяхната изгода, да приемаме и епископи. После какво ще стане, ако Господ, като вижда, че тяхната жестокост е достигнала до краен предел, изпрати такава възможност за ликвидиране на тяхната така ненаситна грабливост? И ако ние се умирим, нима ще сме сметнали, че Турчинът се е успокоил, след като той никога не спря да разширява границите на своята власт? Вече не е ясно, че за някои князе е подозрителна толкова голямата мощ на кайзера, наскоро дори нараснала след победата над галите [французите], особено когато знаят, че сладостта от властта не познава граници, но по-голямата мекота и човечност на великия кайзер лесно ще обезсили този страх.

Дочуват се между другото и други гласове, достойни за презрение, които подмятат, че било по-приемливо християните да живеят под турска власт, отколкото под християнски владетели и под Римския папа. Този род хора, ако говорят само от душа, то или изобщо не разбират какво е да се живее под турска власт, или самите те носят турски души и изповядването на християнството им е неприятно. Скитите и ихтиофагите⁸² не изтърпяха хомота на римската власт, а ние ще искаме да подадем вратовете си на турското иго? Тук нека да преувеличават, колкото си искат жестокостта, грабителството и насилието на някои князе, но каква част ще бъде тя от турската свирепост? Защото кой, който е с малко по-благородна душа, не би предпочел да умре в бойните редици, отколкото да страда в недостойно робство у тези варвари?

В по-добро положение са при нас юдеите, отколкото при тях християните, които те не смятат за хора, а за впрегатен добитък. Избиват момчетата и старците, отвличат юношите и девоичките, годни за работа и страст, отвличените разпръсват на различни страни и ако нещо случайно се засилят да съберат за делото, ограбват онова, което е събрано, и самите тях разделят едни от други. Ако някой се осмели да ръмжи срещу техните закони, умира чрез страшно наказание. Ако някой се откаже от името Христово, така именно става сатрап. Трябва да носи в сърцето си косите на най-долния роб онзи, който би желал да робува в такова ужасно и мръсно робство.

Но какво да кажа за държавното устройство? Каква е справедливостта на законите при тях? Което се хареса на тиранина, е закон. Каква е властта на Сената? Каква философия има това място? Какви теологически школи? Какви свещени събрания? Каква религиозна искреност? Сектата им е смесица от юдаизъм, християнство, езичество и арианска ерес. Знаят Христос като някакъв от пророците. Това правят и юдеите, които проповядват, че е бил само човек, което е по-гнусно и от догмите на арианите, които признаваха, че Христос е Бог и дори велик Бог, но отричаха истинския Бог и Божията природа, понеже смятаха, че нито едно творение не може да бъде Бог по природа. Защо предпочитат онзи чумав и престъпен човек Мохамед пред Христа, на *чието име* се покланя *всичко живо в небесата, на земята и в преизподнята*? Кой не би предпочел да живее в далечните пустини сред рисове, вълци, леопарди и змии, отколкото между такива хора, където всеки ден трябва да слуша гнусни богохулства срещу Христа, над които да се усмихваш е връх на нечестивостта, да се мълчи е по-тъжно от кръстната смърт, да се противоречи е сигурна смърт, но и тя не е обикновена?

Далече да бъде подобна мисъл от душите на христоролюбивите. Ако фатална необходимост ги хвърли в такова нещастие, че да трябва да понесат игото на турската свирепост, нека това да е допустимо като най-малък компромис, външно да служат на варварите, но в сърцето си да служат на Христа. Тогава именно по примера на израилтяните, които робуваха на Фараона в калта и отстрани, да зоват Бога, да подражават на благославния Лот, който, като живееше в Содом, всеки ден се измъчваше ду-

шевно, като гледаше и слушаше достойните за презрение престъпления на онзи град, да подражават на евреите, които седяха и плачеха *край реките Вавилонски*, защото не можеха да възпяват Господа на Сион, и което само бе възможно, възпяваха Бога в сърцата си. Да подражават на Даниил, който с постоянни пости и молитви безпокоеше слуха на Божеството да отърве своя народ от жалкото изгнание.

Изостанали са онези, които мислят, че Турчинът е по-силен, както и че би могъл раздражен да се притисне, ако цялото християнство обедини силите и богатствата си наедно, понеже ще имаме работа с хидра, но не седмоглава, а с безбройни глави. Дори да беше антажиран в десет конфликта, не му липсваха войници, чрез които да води война. Прибави и това, че да се воюва, както те воюват, е много лесно: палят, убиват, опустошават всичко и бягат. Малкото разплакано стадо може да причини големи поражения. Но на християните не подобава да воюват така. Казват още: „Значи тази война, понеже не може да се свърши с една или друга битка, ако продължи няколко години, та да приключи успешно, но все пак ще изтощи силите на християните и ще отнеме най-силните вождове. Ако победата за нашите ще зависи от толкова осиротели, овдовели и скърбящи, то какво ще стане, ако победата е за враговете?“ Казват: „Но най-после и всичко да стане най-бързо и успешно според нашите размисли, та да овладеем с нашите оръжия всичко, което владее Турчинът, с каква защита ще браним тези области? Да не би случайно някой да мисли, че всички онези нации трябва да бъдат избити? Ако се щадят победените, без съмнение ще вдигнат въстание, а ако унищожим всички хора там, дали ще са спокойни съседите им? Защото той има някакви федерати. Значи в отделните региони ще разположим охрана и ще назначим управители, докато не признаят властта ни? На кого ще възложим това управление? На невежите и нечестивите? Положението ще се влоши. На сърцатите и предприемчивите? Но така ще лишим себе си от нужните водачи и там ще изтекат нашите богатства.“

Смятам, че на това трябва да се отговори следното, че и на мене не ми харесва войната срещу турците, ако тук не ставаше въпрос за неизбежна необходимост. Признавам също, че едва ли трябва да се очаква победа, ако Господ не застане на наша страна, от Когото, ако усърдстваме, да получим подкрепа, дори ако стотина се сблъскаме с десет хиляди. Победата ще е наша. Наистина напразно си обещаваме това, ако из целия християнски свят преди това не настъпи обща и паметна корекция на начина на живот.

Толкова много са християните, които са потиснати поради жестока необходимост от турския хомот, а вероятно и между турците има немало, на които им е противна варварската тирания. Те лесно биха се отдали на нашата вяра, ако видят устроена по-приятно власт. Защото, ако едно робство трябва да бъде заменено с друго, по-леко се понася онова, с което сме свикнали. После, понеже някои се оплакват, че някои християнски владетели потискат своите с нетърпимо иго и от ден на ден прибавят по-малко бreme, като че ли вече някога е изглеждало, че турската

тирания се подкопава, което както, разбира се, не е вярно, така бих искал да се каже изобщо по въпроса.

По-възрастните са ни разказвали какво е било положението на нещата преди 70 години, което, ако го сравниш със сегашните времена, е невероятно, колко много е намаляла свободата на народа, властта на градовете, величието на сенатите, почитта към църковния ред. И обратно, колко се е увеличила мощта на князете, колко данъците и като цяло колко е прибавено към онова много произнасяно: *Което се харесва на владетеля*, е закон⁸³. Това, ако не го разказват по-възрастните, е ясно напълно от анализите и актовете, които не са така древни. Не обвинявам владетелите, вероятно това заслужава нашата суровост, та да бъдем притиснати с по-тежко иго. По-тежка е кавгата за църковните първенци и предимно за онези, които движат делата на Римския папа. Ако някой сравни делата им с това, което ни представят древните анали и папски декрети, би намерил много голяма разлика. Затова, ако Господ сметне за достойно да им изпрати дух, по-висш от почестите, печалбата и светските наслади, мнозина ще се подчинят на драго сърце на отците, от които сега някои се боят като от тирани и обирджии. За да отклоним духовете им от подобно подозрение, ще е полезно църковните първенци да се откажат от всякакъв вид лукс, амбиции, алчност и тирания. Много нарасна броят на кардиналите, поради което отдавна има оплакване сред хората, на които както папата праща пурпурна шапка, така да праща и дух, достоен за Христа, без съмнение това ще бъде радостно за Църквата. Защото поради това са наречени кардинали, понеже по святост на нравите, по свещена ерудиция и по усърдие в християнското благочестие подкрепят Божия дом преди останалите. Неговото достойнство е обречено на отлична доблест и за предизвикване на обстоятелствата има немалка сила, само да има и християнска искреност. Трябва да се вярва, че сред тях има неколцина такива и може да стане така, че Господ, развълнуван от молбите на народа, превърне в такива всички, но е полезно да се лекуват раздорите между хората в тези размирни времена. Много одумват и продаването на титли, понеже и без това на света имало толкова епископи, архиепископи и свръхбогати абати, оплакват се от колкото има кардинали, че навлизат в правата на папата, че тройки и четворки епископи и абати и цяла тълпа свещеници се подчиняват за подхранване на кардиналското достойнство, че са другари на кралете и че на места искат да се имат за по-висшестоящи от кралете, и че там някои от тях съперничат на кралската шумотевица по сила, да не кажа, че я превъзхождат. Някои се боят да не би от това начало да стигнат дотам, че ако амбицията стане по-голяма от благочестието, се превърнат от кралски съюзници в крале, а в крайна сметка и в господари на кралете. Ако някой им отвърне, какво лошо има в това, че толкова голямо достойнство бъде получено от Църквата, незабавно ще му викнат в лицето: „О пресветли, християнският свят има достатъчно господари и сатрапи, дори и ако не се удвои съсловието на владетелите. Нужни са отци, отци желае Христовото стадо, навсякъде цари голяма оскъдица от отци.“ После и тези, които са с по-дър-

зък език и също не се боят да се нахвърлят срещу живота, и то заради учението на Свещеното Писание, като се изричат пред народа хули срещу владетеля. Тогава, когато относно тези неща запущваме устите им, като опровергаваме едно или пък обясняваме друго в по-добрата му част, те казват, че не показваме тайното и не хулим двусмисленото. Това, което се знае от хората, не може да се прикрие. Казват още: „Самите те ни показват разкош и шумотевица. Сред тях виждаме авторите на разколите, виждаме други безчестници, трети, смучещи богатства, мнозина, затворени в тъмница, някои, в изгнание, а други, дори обезглавени.“ Всъщност има какво да се отвърне на подобни злословия, но все пак духовете на множеството биха били много по-благосклонни и за събиране на пари, и за извършване на дейности, ако църковните първенци настроят достойнството си спрямо християнската скромност.

Защо да не го направим по-добре, всички висшестоящи наедно с долните и средните съсловия и всичко, което е ненавистно за Божиите очи, отдалечим от нашите сърца и нрави. Понеже, ако у Исаия се отхвърлят жертвите на онези, чиито *ръце са пълни* с кръв, много повече ще бъдат отхвърлени нашите войни, ако влезем в тях, по-пълни с пороци, отколкото с оръжия. Тези неща сочат натам, че, ако започнем война с турците, когато Бог е разгневен, не бива да очакваме нищо друго освен печален край и злощастно объркване на всичко. Но ако, което е нужно, поправим живота си, за да спечелим за себе си Божието милосърдие, трябва да се започне от владетелите. Защото едва ли може да се надяваме, че сред народа няма да има нито един лош човек, макар и да е твърде желателно. Няма да е важно също така, какъв ще е наемникът, ако монарсите и вождовете са в разбирателство. Но това, което Бог трябва да ни удостои да стори, трябва да се измоли с общите молби и оброци на всички нас.

Вече има такива, които подозират, че владетелите правят това със странични подбуди, та под претекста за война с турците, след като бъдат оплячкосани градовете, селяните и плебеите, бъдат потиснати законите, изчезнат обществените свободи, отмени се властта на сенатите, потъпче се църковният ред, нещата ще се управляват от страстите на малцина и всичко ще се ръководи по-скоро от оръжията, както се е получило у турците, отколкото от почтени намерения и ще стане така, както Октавий, Лепид и Антоний. с обединените си войски, потиснали свободата на римския народ, та така след като потушат метежите и сключат мир, папата, кайзерът и Турчинът ще продадат християнската власт⁸⁴. Смятам, че подобни нечестиви и бунтовнически подозрения трябва да се оборват и отхвърлят овреме.

На мене ми се струват многообещаващи и талантът на Климент [VII] и благочестието на кайзера, и непоковареността на крал Фердинанд, и човечността на християнейшия крал, и верността на германските князе. Някои се плашат от термина универсална монархия, който изглежда, че някои други посочват. Казват: „Ако овладеем всичко, което принадлежи на Турчина, и погледнем географските карти колко е то пред онова, което остава, и кога се очаква краят на войната? Това начинание свърши зле за Александър [Велики], който не постигна онова, към което се стремеше⁸⁵.

Повече успяха римляните, но и на тях не се удаде онова, към което се стремяха с толкова усилия. Най-добрата монархия е онази, ако се даде владетел, подобен на Бога, разбира се също, ако нравите са човешки, най-защитени са умерените империи, обединени помежду си с християнски договори. Други се боят да не би това, което иде при нас от турските земи, да стане по-скъпо от сегашните му цени. Протестират за захарта, че сега се купувала четири пъти по-скъпо, и то в по-лошо качество, и смятат, че е опасно да не би да стане така с всичко друго. Защото не е прилично разходите да тежат на всички, а печалбите да получават малцина.

На това място ще ме нападне някой с думите: „Какво целиш с тази дълга реч? Кажй смело, смяташ ли, че трябва да се воюва или не?“ Ако Господ ми говореше, бих се произнесъл лесно, но сега онова, което искам да кажа с готовност, е, че което ще стане, няма да е същото. Все пак, като не знам предварително изхода, като не познавам достатъчно обстоятелствата около начинанието, давам по-усърдно материал за благоразумието на монарха при обсъждането на тази работа. Не съм против войната, но действвам според силите си тя да се започне и да се води успешно. Понеже щом се впускаме в начинание, във висша степен опасно за всички, или то ще завърши с всеобщо зло за целия християнски свят, или ще донесе всеобщо щастие. Защо да понасяме безнаказано онова, което турската жестокост ни е причинявала толкова столетия, прави сега и заплашва, че ще прави в бъдеще?

Признавам, че е сурово, но все пак е по-добре да се понася изключително трудно, щом така вижда нещата Бог, отколкото да си навлечем всеобщо бедствие. Това беше отначало желателно, ако трябва по този начин да покорим турските владения, както апостолите подчиниха всички народи по света на царя Христос. Най-скоро трябва да се обещае под оръжията да се върши най-вече онова, което ще ги накара да се чувстват доволни, че са победени. А това би послужило най-вече, ако видят, че християнството не е само думи, а у нас видят духове и нрави, достойни за Евангелието. След това, ако се пращат *на жътва*, непоковарени глашатая, които не питат *кое е тяхно*, а *кое е на Иисуса Христа*. Накрая, ако някои не могат да бъдат привлечени, тогава да се отделят известно време да живеят по своите закони, докато постепенно не се сближат с нас.

Така някога християнските императори малко по малко ликвидираха езичеството. Отначало ги търпяха наравно с нашите да живеят законно, и като че неутрални към едните, и другите вършеха делото. После отнеха привилегиите на идолопоклонническите храмове. Накрая им забраниха да принасят публично жертви и скоро отмениха целия култ към идолите. Така, като нашата религия постепенно се засилваше, езичеството изчезна и Христовите трофеи овладяха целия свят.

Това писмо, което не се съгласува много добре с войната, е видно, че пиша до тебе, пресветли човече, за да провокирам таланта ти, за да ни кажеш най-доброто от предсказанията на законите, в които ти имаш голяма известност. Много те моля да го сториш! Ще направиш нещо, нечуждо за името Ринк, което винаги, по всеобщо мнение, е предизвик-

вало всеобща похвала, понеже е имало и има уникално значение за държавата, която трябва да се цени високо. Господ Исус Христос да те запази с най-милите ти, несравними приятели!

Дадено във Фрайбург в Брайзгау, 17 март 1530 г. от Рождество Христово.

БЕЛЕЖКИ

¹ Според една древногръцка поговорка фригийците могат да се поправят само след като бъдат бити с бич.

² Става дума за т. нар. френска болест, или сифилисът, пренесен вероятно от Новия свят в Европа. Всъщност първоначално става дума за „scabies Galica“, т. е. галисийска (испанска) болест от провинцията Галисия, но впоследствие започва да се изписва като „scabies Gallica“, т. е. галска (френска) краста. Вж. за подробности и коментара на Р. Щуперих с. 33, бел. № 24.

³ Без съмнение тук става дума за началото на Реформацията, поставено от Мартин Лутер (1483–1546) през 1517 г.

⁴ Хораций. *Carmina*, II, I, 36: „Quae caret ora cruore nostro?“

⁵ Второзаконие, XXVIII, 30: „Ducuntur uxores et alius dormit cum illis.“ Тук Еразъм говори за събитията от Великата селска война в Германия (1524–1525), тясно свързана и с радикалната „Народна Реформация“, водена от Томас Мюнцер и осъдена дори от Лутер.

⁶ Парафраза на параграфите 30–33, Второзаконие, XXVIII.

⁷ Исаия, гл. 1: 5: „Super quo percutiam vos ultra addentes praevaricationem?“

⁸ Коринтяни, гл. 12: 7: „Charitas... sperat omnia.“

⁹ В коментара на Щуперих се прави връзка с т. нар. танц на свети Вит, който засяга предимно деца между 5- и 15-годишна възраст (Щуперих, бел. № 65).

¹⁰ Заболяване, познато с имената „sweating sickness“, „Englische Schweiss“, което върлува в Германия през 1529 г. Вж. Щуперих, бел. № 70.

¹¹ Матей, гл. 3: 2: „Agite poenitentiam instat regnum coelorum!“ „Покайте се, защото се приближи Царството небесно!“

¹² „Quadragesima annis proximus fui generationi huic, et dixi, semper hi errant corde!“ (псалм 94: 10, но в немския издател Р. Щуперих е посочено като псалм 95: 10 съобразно римския Бreviарий).

¹³ Псалм 94: 7–8, в немския издател е 95: 8: „Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.“

¹⁴ Левит, 26: 43–44: „ipsi vero rogabunt pro peccatis suis, eo quod abiecerint iudicia mea et leges meas despexerint. Nec enim penitus abieci eos, neque sic despexi ut consumerentur et irritum facerem pactum meum cum eis.“

¹⁵ Vox Domini super aquas!

¹⁶ Псалм 29: 3–5 и 7–9 по Р. Щуперих, но у Еразъм е 28 псалм, както е в православната Библия: „Deus maiestatis innotuit, Dominus super aquas multas, vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia, vox Domini confringentis cedros, vox Domini intercurrentis flammam igneam, vox Domini concutientis desertum, vox Domini praeparantis cervos.“

¹⁷ Ефесци, 4: 14.

¹⁸ Става дума за „алба“ – бялата одежда на прелатите в Римската църква.

¹⁹ Псалм 29: 1–2.

²⁰ Исаия, 9: 3

²¹ Хораций, *Epistulae*, I, 18, 84: „Tunc tua res agitur paries quum proximus ardet.“

²² Гай Плиний Секунд-Стари (23–79), автор на *Naturalis historia* („Естествена история“) в 37 книги; Montes Rhiphaei са отъждествявани с Уралските планини, но имат и характеристики на митичен топос.

²³ Помпоний Мела е римски географ, автор на *De chorographia* („За страноописание-то“), около 40 г. от Христа.

²⁴ Свети Киприан, епископ Картагенски (200–255) или Тасций Цецилий Киприан – автор на многобройни апологетически съчинения, между които и *De duplici martyrio*.

²⁵ Клавдий Птолемей (II в.), автор на *География*, в кн. V, 8 параграф, 13 абзац говори за „туски“ в Азия, очевидно визирайки малоазийския произход на етруските.

²⁶ Махмуд, владетел на Газна (дн. в Афганистан), взема на служба при себе си селджукските вождове Арслан Исраил, Чагри бег и Тутрил (Тогул) бег, след като разгромява през 1025 г. владетелят на Бухара Али-Тегин от династията Караханиди.

²⁷ Върхът синът на Махмуд Газневид – Масуд, изпраща войски срещу непокорните си тюркменски съюзници Чагри и Тутрил. Войските му търпят обаче пълен погром край Мерв, а той бяга в Индия през 1040 г.

²⁸ Става дума за селджукския владетел Тутрил I (1038–1063), познат с това име и у Йоан Зонара, *Annales*, XVII, 25. Migne, PG, 135, 219–222.

²⁹ Мидия е област в Западен Иран.

³⁰ Става дума за тюркмените на Чагри в Хорасан и Хорезм, които дават възможност на Тутрил I да се концентрира върху завоевания в западна посока от Централна Азия. *Кукуметий* е познат с името Кутлумуш у Г. Кедрин (*Compendium historiarum*, Migne, PG, 122, 302) и у Зонара (Migne, PG, 135, 222), който го смята за син на Тутрил I. Под името Асан се крие самият Алп Арслан, син на Чагри бег, който наследява Тутрил I. През 1071 г. Алп Арслан нанася на ромеите прочутото поражение при Манцикерт, където е пленен император Роман II Диоген.

³¹ Алим Абрамий у Зонара (Migne, PG, 135, 222) или вероятно Ибрахим Инал, полубрат на Тутрил, който през 1049 г. предвожда поход срещу християнска Армения. Впоследствие самият Тутрил I предприема мащабни действия в Предна Азия. През 1055 г. овладява Багдад и принуждава халифа да му даде титлата „султан“, също и „владетел на Изтока и Запада“, които носи до смъртта си през 1059 г.

³² Според Шуперих тук става въпрос за участниците в Първия кръстоносен поход и най-вече Годфроа дьо Булон и брат му Бодуен I. Отоман е основателят на Османския бейлик, Осман I. (ок. 1281 – ок. 1324), а Сюлейман I Великолепни (1520–1566) е десети султан от династията на Османите.

³³ Орхан (1324–1362), завзема Пруза (дн. Бурса) на 6 април 1326 г. и я превръща в столица на Османската държава. „Синът на тъста“ е караманският владетел Шамс-алдин бег, който умира около 1353 г. Във Византия по това време се води поредната гражданска война между Йоан IV Кантакузин и Йоан V Палеолог. Пелопонески деспот тогава е Мануил Кантакузин (1348–1384).

³⁴ Султан Мурад I (ок. 1360–1389), при когото османците започват своята експанзия на Балканите. „Срещу българите“ вероятно означава срещу войските на деспотите Вукашин и Угleshа, разбити при Черномен през 1371 г., които, макар и със сръбски произход, събират армията си в Македония. Одрин е завзет през 1361 г. и не след дълго става втората столица на османската държава и център на експанзията на Балканите. През юни 1389 г. на Косово поле османците нанасят поражение на антиосманска коалиция начело със сръбския княз Лазар. В сражението е убит султан Мурад I от проникнали в палатката му сръбски велможа Милош Обилич.

³⁵ Древен град на брега на Дарданелите. Във византийската епоха тук се намира една от императорските митниции.

³⁶ Баязид I Йълдъръм (1389–1402) побеждава на Косово поле, въпреки смъртта на султан Мурад I. Впоследствие той пленява и екзекутира търновския български цар Йоан Шишман (1371–1395) заради подкрепата му за антиосманската коалиция на Косово. Също така той убива брат си Якуб, когото Еразъм познава вероятно погрешно под името Сюлейман, тъй като се бои от популярността на последния сред войската.

³⁷ Галатия и Витиния са области в северозападната част на Анатолия. Във Витиния, в непосредствена близост до Константинопол, възниква и Османският бейлик.

³⁸ Баязид обсажда Константинопол от 1394 до 1402 г., като междуременно отразява успешно кръстоносния поход на унгарския крал Жигмунд (Сигизмунд) Люксембург

(1387–1437), в който участват и множество френски рицари. В решителното сражение при Никопол (септември 1396 г.) християнските войски са разгромени напълно. Унищожено е Видинското българско царство, а Константинопол е отново обсаден. Нахлуването на армията на Тамерлан (1387–1405) в Анатолия отклонява вниманието на Баязид. В битката при Анкара (1402) той е разгромен и умира в плен на централноазиатския владетел.

³⁹ Мехмед I (1413–1421) печели гражданската война в османската държава между 1402–1413 г. и възстановява османската власт в Румелия, като отблъсква на север от Дунава и влашкия войвода Мирчо Стари, който се опитва да овладее Добруджа. Съюзници на Мирчо са българските владетели Константин и Фружин, чиито опити за възстановяване на българската независимост се провалят.

⁴⁰ Мурад II (1421–1451), който принуждава към покорство през 1435 г. деспот Георги Бранкович (1427–1456; тук *владетелят на Мизия*) и се жени за дъщеря му Мария (Мара). Под Епир тук се разбира преди всичко Южна Албания (Северен Епир), а Круя е основната база на Скендербег, която османците превземат едва през 1478 г. Солун обаче е превзет окончателно от османците през 1430 г., след като венецианският гарнизон капитулира.

⁴¹ Всъщност полско-унгарският крал Владислав III (Уласло I (Ягело) полски крал от 1434 г., унгарски крал от 1440 г. – ум. 1444 г.), а не съперникът му Ладислав (Ласло) V Постум (крал на Чехия от 1440 г., ерцхерцог на Австрия от 1453 г. и крал на Унгария от 1453 г. до смъртта си през 1457 г.).

⁴² Става дума за кръстоносните походи на Владислав III Ягело и Янош Хуняди от 1443–1444 г. Първият от тях е напълно успешен, като кръстоносците стигат до Златица и принуждават Мурад II да приеме Сегедския мир (12 юни 1444 г.). Под натиска на папа Евгений IV (1431–1447) и неговия легат кардинал Джулиано Чезарини полско-унгарският крал Владислав III и Хуняди предприемат злополучния Варненски поход от 1444 г., който завършва с прословутото поражение на кръстоносците в битката при Варна (10 ноември 1444 г.). То бива често пъти приписвано на нарушаването на Сегедския мир от страна на кръстоносците. Кардинал Джулиано Чезарини е един от активните участници в Базелския събор от 1431–1443 г., където се дискутира проблемът за реформата в Западната църква и възстановяването на концилиарното (съборното) върховенство над папската институция.

⁴³ Става дума за борбата между братята Константин (бъдещият император Константин XII (1448–1453) и Тома Палеолог, който се води безкомпромисно в Пелопонес от 1443 г. и излага тази територия на директни османски набези. Пелопонес (Морея) е окупиран почти изцяло от османците към 1460 г. От друга страна, Мурад II обсажда безуспешно Круя (1450), но умира в Одрин (1451).

⁴⁴ Мехмед II Фатих (1451–1481) превзема през 1453 г. Константинопол, а през 1461 г. – и Трапезунд, столицата на Великите Комнини. Сред неговите завоевания са и остров Евбея (Негропонт), с главен град Халкида (1470), крепостта Шкодра в Албания, някога владени от венецианците, а също и генуезката колония Кафа на п-в Крим (1475). Опитите му да овладее владението на Хоспиталиерския орден о-в Родос остават неуспешни (1480). Истинска паника предизвиква овладяването на Отранто в Южна Италия (август 1480 – септември 1481) от османски войски. Папа Сикст IV (1471–1484) планира бягство в Авиньон, но в крайна сметка остава във Вечния град. Мехмед II умира на 3 май 1481 г. в Константинопол.

⁴⁵ Баязид II (1481–1512) отстранява брат си Джем, който е законен наследник на престола. Джем умира в изгнание в Европа през 1495 г. Той воюва упорито, но безуспешно с египетските мамелюци, които подкрепят правата на Джем султан, но през 1491 г. е принуден да сключи неизгоден мир с тях. През 1492 г. овладява Керавния (дн. Химара в Северен Епир), през 1499 г. – Лепанто (дн. Нафпактос, на брега на Коринтския залив), Модон (Метони, в югозападната част на Пелопонес) през 1500 г., а Дирахон (Дурацо, дн. Дуръс, Албания) пада в ръцете му през 1501 г. Областта Фриули в Североизточна Италия бива опустошена от османците през 1478 и през 1497 г., но не и окупирана от тях.

⁴⁶ Селим I (1512–1520) и Сюлейман I Великолепни (1520–1566).

⁴⁷ *Двете европейски Мизии*... Горна и Долна Мизия, които Еразъм отличава от древната Мизия в Северозападна Мала Азия, споменавана още от Омир.

⁴⁸ Родос пада в ръцете на османците през 1522 г., а Хоспиталиерският орден на св. Йоан се пребазира на Малта, откъдето е наречен и Малтийски.

⁴⁹ Крал Людовик II (Лайош) Ягело, крал на Унгария и Чехия (1516–1526), загива в битката при Мохач на 29 август 1526 г., когато унгарската армия е напълно разгромена от османците. Правата на Фердинанд фон Хабсбург (ерцхерцог на Австрия от 1521 г., крал на Унгария и Чехия от 1527 г., император на Свещената Римска империя от 1556 – ум. 1564 г.), брат на овдовялата кралица Мария и на император Карл V, съпруг на сестрата на Лайош II – Анна, са оспорени от могъщия магнат Янош Запой (от 1507 г. е войвода на Трансилвания до смъртта си в 1540 г.), който без колебание се съюзява с османците. От 20 септември до 16 октомври 1529 г. османците обсаждат дори Виена, която е една от имперските столици на Свещената Римско-Германска империя.

⁵⁰ Шахът на Персия Исмаил I (1502–1524), основател на династията Сефевиди, който воюва упорито със Селим I.

⁵¹ През 1517 г. султан Селим I превзема Кайро, но мамелюците избират нов султан – Туман бег, който успява временно да изтласка османците от столицата. Все пак краен победител остава Селим I, а Туман бег е пленен и обесен.

⁵² Джем султан дълго време е държан в плен от родоските рицари-йоанити, на които Баязид II изплаща сумата от 40 000 дуката за тази услуга (от 1482 г.) През 1489 г. йоанитите го предават на папа Инокентий VIII (1484–1492), а в началото на 1495 г. папа Александър VI (1492–1503) го предава на френския крал Шарл VIII (1483–1498) във връзка с планирането на кръстоносен поход. В крайна сметка действията на Шарл VIII в Италия (окупацията на Неапол през 1495 г.) слагат началото на Италианските войни (1498–1544). Джем султан умира внезапно на 25 февруари 1495 г. Съществува подозрение, че е отровен по заповед на папата, който получил 300 000 дуката за услугата от султан Баязид II. Еразъм обаче неточно твърди за някакво пътуване на Джем в Милано и за мнимото му пленяване от йоанитите по време на война.

⁵³ Асперен е малко градче в Холандия, на границата с Гелдерн, което на 9 юли 1517 г. бива опустошено и ограбено от група наемни войници на херцога на Гелдерн Карл ван Егмонд.

⁵⁴ Св. Бернар от Клерво (ок. 1090–1153), един от основателите на Цистерцианския орден, абат на Клерво. Бернар е и един от теоретичите на кръстоносното движение и дава ценни насоки за развитието на военните ордени. Тук Еразъм има предвид съчинението *De laude novae militiae Templi liber*, (cap. II: *De militia saeculari*, Migne, PL, 182, 923 B.), посветено на учредяването на Тамплиерския орден.

⁵⁵ Мартин Лутер публикува следните съчинения на „турска“ тематика: *Vom Kriege wider die Türcken* (1528) и *Eine Heerpredigt wider den Türcken* (1529, 2 Aufl. 1530). В тях и в други свои писмени изяви (писма и др.) той отстоява противоречиви възгледи относно този проблем, но тезата, която използва Еразъм, е една от основните тези на Лутер. Подробна информация за тази полемика и за библиографията относно възгледите на Лутер по тази тема съдържа коментарът на Р. Щуперих към изданието на съчинението на Еразъм *Consultatio de bello Turcis inferendo*.

⁵⁶ Парижкят теологически факултет на 15 април 1521 г. издава *Determinatio theologicae facultatis Parisiensis super doctrina Lutheriana hactenus per eam visa*, категорично осъждащо учението на Лутер.

⁵⁷ Римляни, 13: 4.

⁵⁸ Амброзий Медиолански (339–397), архиепископ на Милано (от 374 г.) и виден политически деец по времето на императорите Грациан (375–383) и Теодосий I Велики (379–395). Става дума за съчинението *De obitu Theodosii oratio 34*. (*Sancti Ambrosii oratio de obitu Theodosii*. Washington D.C., 1925, p. 57, II, 6–8, Migne, PL, 16, 1396–1397.)

⁵⁹ Коринтяни, 5: 12.

⁶⁰ Блажени Августин (Аврелий Августин) (354–430), епископ на Хипона в Римска Африка и един от най-значителните отци на Църквата от края на IV и началото на V в. Става дума за пасаж от *Epist.* 149, Migne PL, 33.

⁶¹ Квинт Септимий Флоренс Тертулиан е африкански християнски апологет от края на II и началото на III в. и автор на съчинението *De fuga in persecutione*, от което визира определен пасаж Еразъм (CSEL, 76, p. 27, II. 21–26).

⁶² крал Сисеманд... Кралят на Вестготското кралство в Испания Сисенанд (631–636).

⁶³ Р. Шуперих посочва, че този канон *De consecratione Iudaei* е приет не на Десетия, а на Четвъртия събор в Толедо (633), във връзка с проблемите на еврейската общност във Вестготска Испания. Крал Сисеманд е всъщност вестготският крал Сисенанд (631–636). Многобройните и заможни евреи са осъществявали прозелитизъм сред своите роби и зависимите от тях хора.

⁶⁴ Беренгарий от Тур (ок. 1000–1088), архидякон на катедралата в Анже, изказва многократно еретически възгледи предимно около Евхаристията.

⁶⁵ Става дума за Валентиниан II (379–392), император на Запада, съуправител на Теодосий I.

⁶⁶ Става дума за съчинението на Амброзий *De obitu Valentiniani consolatio* 68 et 22, Migne PL, 16, 1379 и 1366.

⁶⁷ Тук остава неясно какво има предвид Еразъм, но все пак става дума за френските претенции към Миланското херцогство по време на Италианските войни.

⁶⁸ От тази фраза Шуперих заключава, че Еразъм Ротердамски е подкрепял Хабсбургите в конфликта им с Гелдерн, в резултат на който, с мира от Венло (1543), тази област бива присъединена към Священата Римско-Германска империя.

⁶⁹ Римляни, 11: 26.

⁷⁰ *oulos oneiros* (гр.) – букв. „измамлив сън“.

⁷¹ Папа Александър VI (1492–1503). Троен юбилей по негово време бива отпразнуван през 1500 г.

⁷² Става дума за строежа на катедралата „Св. Петър“ в Рим (1506), за средства, събрани в помощ на Сантяго де Компостела в Испания, за Хоспиталния орден на Св. Дух, за монасите от манастира „Св. Екатерина“ в Синай и др.

⁷³ Всъщност голямото наводнение от 30 септември 1514 г., което опустошава бреговете на Холандия, засяга слабо Фландрия, но през 1516 г. щетите са доста по-големи и в двете области. Император Карл V разпорежда мерки за възстановяването на дигите в цяла Нидерландия. Папа Леон X (1513–1521) издава булата *Pastoralis officio siue* (7 септември 1515 г.), където е далена всеобща индулгенция на всички, които вземат участие или помогнат със средства във възстановяването на разрушените диги. Голяма част от събраните за дигите средства обаче отиват за строежа на „Св. Петър“ в Рим.

⁷⁴ Адриан Флоренсоон от Утрехт е натоварен с проповедническа дейност в тази връзка, но още през октомври 1515 г. той заминава в Испания. По-късно е папа под името Хадриан VI (1522–1523).

⁷⁵ Тук става дума за св. Бернар от Клерво, за кардинал Висарион Никейски и папа Пий II (Енеа Силвио Пиколомини; 1458–1464) – едни от най-видните теоретици и идеолози на кръстоносното движение. Последните двама са организатори и вдъхновители на кръстоносни начинания срещу турците.

⁷⁶ Папа Леон X (1513–1521) активно се застъпва за организиране на кръстоносен поход срещу турците. След края на войната с Урбино (1517) той започва сериозна подготовка в тази насока. През ноември 1517 г. в европейските дворове е разпространен *Consilium de bello in Turcas suscipiendo* – подробен план за поход срещу турците, чието предусловие е обединение на всички европейски владетели. Това е и в отговор на заплашително писмо от страна на султан Сколейман I. През 1518 г. из цяла Европа се проповядва Кръста, но тази проповед е посрещната враждебно. Особено остра е реакцията в Германия, където се дочуват гласове, че това е поредният начин да се измъкнат пари от населението и че истинските турци са всъщност в Италия. Проповедта на кръстоносен поход съвпада с изборите за наследник на император Максимилиан I Хабсбург (1493–1519), който се опитва да наложи кандидатурата на сина си Карл фон Хабсбург (по това време вече Карлос I Испански, от 1516 г.). Срещу това се обявява категорично френският крал Франсоа I (1515–1547). През 1519 г. Карлос I е избран за император на Священата Римска империя под името Карл V и идеята за кръстоносен поход отива на заден план и бива изоставена.

⁷⁷ Става дума за император Карл V Хабсбург (1500–1558; римски крал от 1519 г., император от 1520 до 1556 г.), който е и крал на Испания под името Карлос I (1516–1556), за неговия брат Фердинанд фон Хабсбург, който е крал на Чехия, римски крал и претендент

за короната на унгарското кралство след 1526 г., а също и за френския крал Франсоа I (1515–1547), който използва характерната за френските крале титла *Rex Christianissimus*.

⁷⁸ Английският крал Хенри VIII (1509–1547), който е провъзгласен за *Defensor Fidei Catholicae* от папа Леон X по повод на антипротестантското си съчинение *Assertio septem sacramentorum*. По-късно поради отказа на Курията да му разреши развод с испанската му съпруга Хенри VIII скъсва отношенията с Папството и поставя началото на Английската реформация.

⁷⁹ Папа Климент VII (1523–1534) – по негово време също се дискутират проблеми около евентуален кръстоносен поход, но събитията в Англия (разводът на Хенри VIII с Катерина и началото на Английската реформация) отклоняват изцяло вниманието на Курията.

⁸⁰ Томас Бекет (1117–1170), архиепископ на Кентърбъри (от 1162 г.), убит през 1170 г. поради конфликта си с крал Хенри II (1154–1189) относно инвеститурата на прелатите в английското кралство.

⁸¹ Унгарският магнат Янош Запояй след битката при Мохач е избран за унгарски крал. През 1527 г. бива разбит от армията на Фердинанд I Хабсбург, владетел на Австрия и Чехия, който е съпруг на сестрата на покойния унгарски крал Лайош. Фердинанд също бива коронясан за унгарски крал и войната между двамата продължава до 1538 г., като Янош Запояй се опира на съюз с османците. След 1538 г. двамата си поделят онези територии на унгарското кралство, които не са контролирани от османците. В крайна сметка унгарската корона преминава в ръцете на династията Хабсбург до 1918 г.

⁸² В случая под „скити“ и „ихтиофаги“, т. е. „рибоядци“, Еразъм визира отдалечени народи от края на обитасмия свят. Иначе скитите са древното източноиранско население на понтийските степи, а ихтиофагите са локализирани от Плиний Стари в зоната на Червено море и Персийския залив.

⁸³ *Quod principi placuit legis habet vigorem* – „Това, което се нрави на принцепса, има силата на закон“ е фраза, приписвана на римския юрист от II в. Улпиан.

⁸⁴ Гай Октавий (приел името на своя осиновител Гай Юлий Цезар), Марк Емилий Лепид и Марк Антоний създават т. нар. Втори триумвират (44 г. пр. Хр.), който трябва да накаже Брут и Касий за убийството на Цезар. След победата над Брут и Касий тримата си поделят територията на римската държава, като фактически ликвидират републиканската система. Впоследствие Гай Октавий, известен като император Октавиан Август (29 г. пр. Хр. – 14 г. от Хр.), отстранява Лепид, побеждава Антоний и съюзната му египетска царица Клеопатра VII в битката при нос Акциум (31 г. пр. Хр.) и установява еднолична власт над Рим, с която започва епохата на Ранната империя (принципат) в римската история.

⁸⁵ Става дума за македонския цар Александър III Велики (334–323 г. пр. Хр.), който създава една от най-големите империи на древността.